

In Defense of Society; Critical Analysis of the Idea of Social Collapse in Iran

Hadi Soleymani Gharegol

PhD student in Sociology of Social Problems of Iran, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran (h.soleymani@hotmail.com)

Seyed Hossien Serajzadeh

(Corresponding Author)

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran (serajzadeh@khu.ac.ir)

Ghadir Nasri

Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran (nasri@khu.ac.ir)

Reza Safari Shali

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran (Reza_safaryshali@khu.ac.ir)

Abstract

Social collapse is one of the ideas related to the problem of social solidarity in Iran, which has entered the analytical space of Iran society since the late 90s by some claimants and has been favored again with the intensification of tensions and contradictions in recent years. In this article, based on the approach of social constructionism, the claims made regarding social collapse have been analyzed and critically evaluated. To achieve this goal, the text is arranged in three parts; In the first part, with an overview of the literature of social collapse in the wider global sphere, the distinctions of its application in the domestic literature are emphasized. In the second part, the different social and political contexts of the formation of the concept of social collapse within the broader approach of thinking about decadence and how it is found in the analysis of Iran society are in the focus of discussion. Finally, through a critical review of claims related to the idea of social collapse, the way to construct the said idea is discussed. The results of this study showed that the idea of social collapse lacks precise theoretical and conceptual implications and has been formulated in the public space of Iran society in the form of “problem claim” with the aim of sensitizing the political

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 1, Spring 2024, 41-78.

Received: 20/6/2023 Accepted: 14/2/2024

system to review macro policies and governance. However, the predominance of “pathological approach to society” along with “accusing the political institution of creating the problem” has prevented the mentioned idea from entering social policy. The article clarifies that the idea of social collapse, in addition to not having many conceptual and political achievements and is sterile and stuttering in terms of presenting a solution, through the expansion of “exaggerated and dramatic” literature, in addition to giving priority to “analysis and practice based on The political” It is practically organized against The social and society.

Keywords: Social Collapse, Solidarity, Society, State, Social Constructionism.

Extended abstract

1. Introduction

In recent years, affected by the acceleration of the process of social and political changes, as well as the occurrence of large-scale protest events, we have witnessed the formation or strengthening of the ideas of the weakening and vulnerability of the components of social solidarity and cohesion in Iran, in which some of the claimants express their concern and fear of the process. Specifically, one of the conceptual paths taken by some sociologists and social researchers in the past two decades to analyze the Iranian society in the face of serious social and political tensions has been the creation of a idea called social collapse. In philosophy and social theory, the existence of solidarity and stability in society is considered natural, along with the existence of changes and some contradictions. Iran’s society is also full of diverse bonds and interminglings that contain some tensions and contradictions. Accordingly, against any type of claim that has an absolute emphasis on convergence or divergence in society, it should be viewed with a critical point of view. The claim of social collapse is placed in this logic due to its exaggerated approach regarding social solidarity .The review of the literature formed around the idea of collapse also shows some procedures of “problematization” beyond its adaptation to the reality, which is specifically under “claiming the problem” and “creating a social problem”. Accordingly, in this article, an attempt will be made to analyze and evaluate the idea of social collapse under the analytical tools of social constructionism.

2. Method

The article has a constructionist approach to the field under study, in which, while paying attention to the social and objective contexts, what is relevant is the way the problem is constructed (describing the problem, explaining the reasons, finding the culprits and presenting a solution) by the claimants based on various strategies. In terms of method, the main focus of the article has been on systematic-narrative literature review with emphasis on critical review. In this regard, the works of Iranian social sciences regarding the problem of social collapse during the past two decades have been the collection and analysis units of this review. In order to collect data, from the study of the documentary literature of all the books, articles and materials published in the public space of the country by social science activists during the past two decades on the topic of the article and focusing on the keywords “social collapse”, “social rupture” and “social decline”. Used. In order to select the texts for review, emphasis has been placed on the literatures that have a place in a more general theoretical and political system in addition to the pathological view of Iran society. Finally, the reviewed sources have been combined and analyzed narratively.

3. Findings

The main part of the debates presented around the idea of social collapse is not by professional academic researchers, but by social and political analysts with the aim of creating normative sensitivity to achieve some reforms. The main claim of the idea of social collapse is the destruction of the bonds of society at the individual and institutional levels. At the same time, many of the claims regarding social collapse are actually under the problematic of Durkheim’s social anomie, which is expressed in an exaggerated form. The claimants of this idea have used various strategies such as relying on previous issues, generalization and fear-mongering for their argument, and in explaining the problem and drawing a solution, they have focused on the institutions and social activists who have focused on government reforms. From an ontological point of view, one of the presuppositions of the idea of social collapse is the understanding of society as a coherent, functional and coherent whole. The attachment of the idea of collapse to the assumption of a coherent society makes any kind of change, conflict and conflict considered a sign of the destruction or weakening of

the society. The acute critical and pathological approach to Iran society has serious critics who try to analyze the current situation in the form of concepts such as society in transition, social disorder or social changes.

4. Conclusion

The idea of social collapse has been able to ride the wave of protests in recent years and become established in the analytical discourses of Iran society. However, this idea lacks precise theoretical and conceptual implications and has been formulated in the public space of Iran society, in the form of “problem claims”, with the aim of sensitizing the political system to review macro policies and governance. In addition to this, the above-mentioned idea has not been able to organize a successful and purposeful claim for undertaking a new social policy due to the prevalence of an absolute pathological view of the Iran society along with “accusing the political institution of creating the problem”. This idea has some significant consequences and effects; From a methodological point of view, this idea has a value-analytical bias and exaggeration influenced by the idealistic understanding of society. Regarding its pragmatic consequences, we can also mention forms of complicity with existing approaches in public policies, in which society is considered as an object exposed to tension and damage that needs intervention, manipulation and organization. Finally, it must be acknowledged that the formulation of the idea of social collapse is such that it can only increase collective concerns, and due to the disillusionment and social and political failure of the claimants, there will be no escape from joining other alternatives in the future.

در دفاع از جامعه؛ واکاوی انتقادی انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران

هادی سلیمانی قره‌گل^۱، سیدحسین سراج‌زاده^۲، قدیر نصری^۳، رضا صفری شالی^۴

چکیده

فروپاشی اجتماعی از جمله انگاره‌های ناظر به مسئله همبستگی اجتماعی در ایران است که از اواخر دهه هفتاد تاکنون توسط برخی ادعاسازان وارد فضای تحلیلی جامعه ایران شده و با تشدید تنش‌ها و تضادهای سال‌های اخیر مجدداً مورد اقبال قرار گرفته است. در این نوشتار تلاش شده است مبتنی بر رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی، دعوی طرح‌شده در خصوص فروپاشی اجتماعی مورد واکاوی و ارزیابی انتقادی قرار گیرد. برای دستیابی به این هدف، متن در سه بخش انتظام یافته است؛ در بخش نخست با مرور کلی ادبیات فروپاشی اجتماعی در سپهر گسترده‌تر جهانی، تمایزات کاربست آن در ادبیات داخلی مورد تأکید قرار می‌گیرد. در بخش دوم نیز زمینه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی شکل‌گیری انگاره فروپاشی اجتماعی در درون رویکرد کلان‌تر زوال‌اندیشی و نحوه پیدایی آن در تحلیل جامعه ایران در کانون بحث قرار دارد. در نهایت از طریق مرور انتقادی دعوی ناظر به انگاره فروپاشی اجتماعی، نحوه برساخت انگاره مزبور به بحث گذاشته می‌شود. نتایج نشان داد انگاره فروپاشی اجتماعی فاقد دلالت‌های دقیق نظری و مفهومی بوده و در فضای عمومی جامعه ایران، در قالب «ادعای مسئله»، با هدف حساس کردن نظام سیاسی برای بازبینی در سیاست‌های کلان و نیز نحوه حکمرانی صورت‌بندی شده است. با این حال، غلبه «رویکرد آسیب‌شناختی به جامعه» در کنار «متهم کردن نهاد سیاست به ایجاد مسئله»، مانع از راه‌یابی انگاره مزبور به سیاست اجتماعی شده است. انگاره فروپاشی اجتماعی علاوه بر اینکه دستاوردهای مفهومی و سیاستی چندانی نداشته و از حیث ارائه راهکار سترون و دچار لکن است، از طریق گسترش ادبیات «اغراق‌آمیز و نمایشی»، در کنار برتری دادن به «تحلیل و کردار مبتنی بر امر سیاسی»، عملاً در برابر امر اجتماعی و جامعه سامان یافته است.

کلیدواژگان: فروپاشی اجتماعی، همبستگی، جامعه، دولت، برساخت‌گرایی اجتماعی.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران/ h.soleymani@hotmail.com
۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)/ serajzadeh@khu.ac.ir
۳. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران/ nasri@khu.ac.ir
۴. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران/ reza_safaryshali@khu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۳/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۷/۲۵

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳، صفحات ۴۱ تا ۷۸

۱. مقدمه و بیان مسئله

مواجهه آسیب‌شناختی با امر اجتماعی^۱ در قالب یک مقوله مسئله‌مند^۲ و نگرانی در خصوص پایداری آن، قدمتی به اندازه خود رشته جامعه‌شناسی دارد. جامعه‌شناسان بنیان‌گذار متأثر از تغییرات کلان و در مواجهه با آشکالی از احساس درهم‌ریختگی (آنومی در دورکیم، از خودبیگانگی در مارکس و قفس آهنین در وبر)، به تحلیل و تبیین جوامع خود پرداخته‌اند. جامعه مدرن به خاطر ماهیت مدام در حال تغییر خود، ظرفیت بالایی برای ایجاد فشار و استرس بر اعضای آن دارد که هراس و اضطراب یکی از واکنش‌های معمول به شرایط جدید است. در این جهان مدرن امر پایدار و ناپایدار، ایستایی و پویایی درهم‌آمیخته شده است و افراد در لحظات مختلف در عین احساس نظم، درکی از بی‌نظمی و آشفتگی دارند که در شرایط خاصی منجر به تشدید احساس هراس از تحولات می‌شود.

صرف نظر از رویکرد اولیه جامعه‌شناسان کلاسیک که در آستانه شکل‌گیری جوامع مدرن تلاش داشتند با مسائل بنیادین آن از جمله نظم و تغییر روبه‌رو شوند، از دهه ۱۹۸۰ به بعد شاهد طرح مجدد نگاه بحرانی به جامعه و بازیابی مفاهیمی چون همبستگی و انسجام اجتماعی در گستره جهانی و توجه جدی نهادهای بین‌المللی، حکومت‌ها، سیاست‌گذاران و سایر کنشگران به آن هستیم. به نظر می‌رسد این توجه مجدد در پاسخ به مناقشات و شکاف‌های درون جوامع متأثر از مؤلفه‌هایی همچون رکود اقتصادی، تنش‌های ناشی از مهاجرت و تضادهای فرهنگی یا قومی بوده است (برنز^۳ و همکاران، ۲۰۱۸: ۳).

طی سال‌های اخیر همسو و هم‌بسته با فضای بین‌المللی و منطقه‌ای، پژوهشگران اجتماعی و سیاسی جامعه ایران نیز به ابراز نگرانی‌ها و طرح مسائل مشابه در خصوص وضعیت پایداری جامعه پرداخته‌اند. در واقع، متأثر از شتابان شدن روند تغییرات اجتماعی و سیاسی و نیز بروز رخدادهای اعتراضی سترگ، شاهد شکل‌گیری یا قدرتمندتر شدن انگاره‌های قائل به تضعیف و آسیب‌پذیری مؤلفه‌های همبستگی و انسجام اجتماعی هستیم که در آن برخی

۱. امر اجتماعی (The Social) در معنای عام به جامعه و نیز نحوه پیوند و رابطه افراد با یکدیگر در آن اشاره دارد. در عین حال از منظری خاص، امر اجتماعی به عنوان مولود تحولات قرن هجدهم و نوزدهم (انقلاب فرانسه، انقلاب صنعتی و شهرنشینی)، ابداعی تاریخی در نظر گرفته می‌شود که با تأکید بر همبستگی و پیوند افراد، عملاً به درک از جامعه به‌عنوان واقعیتی مستقل و نیز متمایز از امر سیاسی و امر اقتصادی منجر می‌گردد (دونزولو، ۱۳۹۵). در این مقاله، هر دو نگاه مدنظر بوده است.

2. Problematic

3. Burns

از ادعاسازان با تأکید بر نظام واژگانی چون «زوال»، «گسست و گسیختگی»، یا «فرسایش» و «فروپاشی»، نگرانی و هراس خود را از روند تحولات بیان داشته‌اند.

در حال حاضر با تشدید مسائل بنیادین جامعه ایران، فهم از امر اجتماعی به عنوان پدیده‌ای بحرانی نسبتاً فراگیر شده است. ذیل این بافتار، یکی از مسیرهای مفهومی که طی دو دهه گذشته از سوی برخی پژوهشگران اجتماعی برای تحلیل جامعه ایران در مواجهه با تنش‌های جدی اجتماعی و سیاسی طی شده، ابداع انگاره‌ای^۱ تحت عنوان «فروپاشی اجتماعی» بوده است. به کارگیری تعبیر ابداع برای این ادعا، از آن حیث اهمیت دارد که تا پیش از این نمی‌توان مابازایی در ادبیات تحلیلی جامعه ایران برای آن شناسایی کرد و به طور مشخص می‌توان طرح انگاره فروپاشی اجتماعی را نوعی تغییر پارادایمی^۲ از رویکرد توسعه‌مدار (با مفاهیمی مانند عقب ماندگی، درحال گذار، آشفتگی اجتماعی و...) به منطق هراس از بازگشت به وضع طبیعی و پیشاجتماعی-سیاسی در نظر گرفت. چنین اضطراب هستی‌شناختی درباره بقای جمعی، در فضای کلی‌تر جامعه بشری متأثر از بحران‌های زیست‌محیطی، اقتصادی، جنگ و خطرات هسته‌ای نیز موضوعیت دارد؛ با این حال، معمولاً شاهد وجود نوعی فاصله‌گذاری زمانی از حیث وقوع فروپاشی در این جوامع با لحظه کنونی آن‌ها هستیم. به این معنی که طرح موضوع فروپاشی اجتماعی در سطح جهانی، نگرانی ناظر به آینده و نوعی تلاش پیش‌دستانه برای ممانعت یا کاهش تبعات آن است.^۳ در مقابل، ایده یا انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران در هر موج فراگیرشدن، علی‌رغم مخالفت‌هایی که برمی‌انگیزاند، مقوله‌ای درحال انجام یا به شدت نزدیک در بخشی از جامعه تصور می‌شود.

در فلسفه و نظریه اجتماعی، عمدتاً وجود همبستگی و نیز پایداری در جامعه در کنار وجود تغییرات و برخی از تضادها امری طبیعی انگاشته می‌شود (فریژی و سه‌یر، ۱۳۷۸). در این منطق، جریان‌های همگرا و واگرا به طور تفکیک‌ناپذیری در همه جوامع به چشم می‌خورند و نمی‌توان در آن‌ها همبستگی کامل یا گسیختگی مطلق را تصور کرد. چنین مطلق‌انگاری‌هایی نه تنها در عمل واقعیت ندارند، بلکه فرایند زندگی واقعی را هم نشان نمی‌دهند (کوزر و روزنبرگ،^۴ ۱۳۸۳: ۲۰۷).

۱. اطلاق تعبیر «انگاره» به رویکرد مزبور، تأکید بر وجوه پنداشتی و ذهنی آن فارغ از انطباق با واقعیت است.

2. Paradigm shift

۳. در اینجا صرفاً خود مفهوم فروپاشی اجتماعی مدنظر بوده است و باید آن را از سایر ادبیات مشابه مانند فروپاشی سیاسی یا فروپاشی اقتصادی (آن چنانکه به عنوان نمونه در تعابیر مارکسیست‌ها از فروپاشی نظام اقتصادی سرمایه‌داری موضوعیت دارد) تفکیک کرد.

4. Koser & Rosenberg

جامعه ایران نیز مشحون از پیوندها و درهم آمیزی‌های متنوع و گوناگونی است که برخی از تنش‌ها و تضادها را در درون خود جای داده است. بر همین اساس در برابر هر نوع ادعایی که تأکید مطلق بر همگرایی یا واگرایی در جامعه داشته باشد، باید با دیدگاه انتقادی نگریده شود. ادعای فروپاشی اجتماعی با توجه به رویکرد اغراق آمیز آن در خصوص همبستگی اجتماعی، در همین منوط قرار می‌گیرد.

ادعای فروپاشی اجتماعی عمدتاً از طرف جامعه‌شناسان و فعالان اجتماعی و سیاسی مطرح شده است که نسبت به افزایش مسائل و آسیب‌های اجتماعی حساس‌اند و بر پایه تعهد و مسئولیت اجتماعی، در نقش مصلحان اجتماعی برای کنترل و کاهش پیامدهای مسائل مزبور ظاهر شده‌اند. انتخاب زبان رسانه از سوی این ادعاسازان برای طرح و بسط انگاره یادشده نیز در راستای گسترش این حساسیت و نگرانی و شکل‌دهی سیاست‌های اجتماعی برای مقابله با آن بوده است. به این اعتبار، بخشی از تحلیل انگاره فروپاشی اجتماعی را می‌توان صرفاً از طریق فهم آن به عنوان نوعی «ادعای مسئله اجتماعی» و ایجاد حساسیت در افکار عمومی و سیاستمداران تلقی کرد. در ادبیات جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی، این مقوله با رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی^۱ انطباق دارد که در آن تمرکز بر فرایندهایی است که وضعیتی به عنوان مسئله اجتماعی تعریف می‌شود. مرور ادبیات شکل‌گرفته حول انگاره فروپاشی نیز فراتر از نحوه انطباق آن با امر واقع، برخی رویه‌های «مسئله‌مندسازی» را نشان می‌دهد که به طور مشخصی ذیل «ادعای مسئله» و «برساخت مسئله اجتماعی» قرار می‌گیرند. بر همین اساس در این مقاله تلاش خواهد شد که انگاره فروپاشی اجتماعی مبتنی بر ابزارهای تحلیلی برساخت‌گرایی اجتماعی مورد واکاوی و ارزیابی قرار گیرد.

برای دستیابی به این هدف، مبحث پیش‌رو در سه سطح انتظام خواهد یافت. ابتدا ضمن بررسی مفهوم فروپاشی اجتماعی در سپهر گسترده‌تر جهانی، به مقایسه این ادبیات با طرح مسئله فروپاشی در زمینه ایرانی پرداخته خواهد شد. سپس زمینه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی شکل‌گیری انگاره فروپاشی اجتماعی و نحوه پیدایی آن در کانون بحث قرار می‌گیرد. درنهایت، از طریق واکاوی دعاوی ناظر به انگاره فروپاشی اجتماعی، از جمله پرابلماتیک ادبیات این حوزه و مهم‌ترین دعاوی و پیش‌فرض‌های آن، به نحوه تبیین مسئله، نسبت انگاره با سیاست اجتماعی، انتقادات شکل‌گرفته در خصوص آن و درنهایت پیامدهای منتج از انگاره مزبور پرداخته خواهد شد.

1. Social constructionism

رویکرد این نوشتار از حیث تحلیلی به میدان مورد مطالعه، برساخت‌گرایانه است که در آن، ضمن توجه به زمینه‌های اجتماعی و عینی، نحوه برساخت مسئله (توصیف مسئله، تبیین دلایل پیدایی، یافتن مقصران و ارائه راه حل) از سوی مدعیان مبتنی بر راهبردهای گوناگون موضوعیت دارد. یادآور می‌شود اتخاذ رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی در این مقاله، با اهداف عمل‌گرایانه برای مرور انتقادی یک مسئله و نیز به تاسی به ادبیات آن در جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی برگزیده شده است. از رویکرد برساخت‌گرایی نیز برداشت‌های مختلفی صورت گرفته است که اشکال رادیکال آن را (که تمام هستی را ذهنی می‌انگارد) تا اشکال متعادل‌تر (که معرفت و بازنمایی در خصوص امر واقع را برساخته می‌داند) در برمی‌گیرد (شیخه و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۲). در این مقاله، صرفاً بر وجوه معرفت‌شناختی برساخت‌گرایی تأکید شده است که در آن معنا مبتنی بر کردارهای زبانی و در تعامل با امر عینی برساخته می‌شود و در ادامه می‌تواند خود را در قالب امری بدیهی یا طبیعی نمودار کند.

مبتنی بر هستی‌شناسی برساخت‌گرایانه، پدیده‌های اجتماعی در عین اینکه به طور هم‌زمان از عوامل ذهنی و عوامل عینی (زمینه‌های اجتماعی خود) متأثر هستند، بعد از تعیین‌یابی (در قالب یک امر واقعی، اسطوره‌ای یا طبیعی) بر سایر امور از جمله زمینه برخاسته از آن، می‌توانند اثرگذار باشند. برساخت‌گرایی اجتماعی در حوزه مسائل اجتماعی نیز با بهره‌گیری از ادبیات این حوزه، مترصد ردیابی مسیر تبدیل مشکل به بحث همگانی، مسئله، سیاست و اقدام است و لاجرم نگاهی به پیامدهای عینی برساخت مسئله خواهد داشت. به این اعتبار، توجه به مسائل عینی به معنای عدول از موضع برساخت‌گرایی اجتماعی نیست؛ بلکه اتفاقاً برخاسته از نگاه انتقادی آن به زبان و واقعیت است و از امکانات تحلیلی آن به شمار می‌رود (همان: ۴۵).

بر همین اساس در نوشتار پیش‌رو هرچند تلاش نشده است که از طریق نقد عینی انگاره فروپاشی اجتماعی، میزان انطباق آن با واقعیت مورد ارزیابی قرار داده شود (مسئله‌چنین ارزیابی نیازمند یک ادعای مستقل درباره همبستگی اجتماعی در ایران است که این متن چنین موضعی ندارد)؛ با این حال مبتنی بر ادبیات جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی برساخت‌گرا، بررسی میزان کامیابی مدعیان انگاره برای برساخت موفق یک ادعا و نیز پیامدهای آن، مبنای ارزیابی انتقادی انگاره بوده است. مشخصاً به اتکای آثار ناظر به توضیح نحوه کاربست رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی برای بررسی مسائل اجتماعی (رایبنگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲؛

لوزیک^۱، ۱۳۸۳)، مقولاتی مانند ادعاها، ادعاسازان، بنیان‌ها، زمینه‌ها، توصیف امر واقع، بر ساخت اخلاقیات، بر ساخت شرایط و راه‌حل، رقابت‌ها و سیاست اجتماعی، مبنای واکاوی و ارزیابی انگاره فروپاشی اجتماعی بوده‌اند.

از حیث روش، تمرکز اصلی بر مرور ادبیات نظام‌مند-روایی (ترنبال^۲ و همکاران، ۲۰۲۳؛ روتر^۳، ۲۰۰۷) با تأکید بر مرور انتقادی^۵ است. هدف از مرور انتقادی در اینجا، نشان دادن این نکته است که نویسندگان ادبیات تحقیق را به‌طور گسترده کاویده و کیفیت آن را به شکل انتقادی ارزیابی کرده است (گرانث و بوث^۶، ۲۰۰۹: ۹۴-۹۳). مبتنی بر روش مرور انتقادی، آثار علوم اجتماعی ایران در خصوص مسئله فروپاشی اجتماعی طی دو دهه گذشته، واحدهای جمع‌آوری و تحلیل این بررسی بوده و عمده ادبیات موجود در حوزه مزبور در میدان بررسی انتقادی مقاله قرار گرفته است.

برای جمع‌آوری داده‌ها نیز از مطالعه ادبیات اسنادی کلیه کتب، مقالات و مطالب منتشرشده در فضای عمومی کشور از سوی کنشگران علوم اجتماعی طی دو دهه گذشته حول موضوع مقاله (با تمرکز بر کلیدواژه‌های «فروپاشی اجتماعی»، «گسیختگی اجتماعی» و «زوال اجتماعی») استفاده شده است. با توجه به طرح انگاره فروپاشی اجتماعی در فضای رسانه‌ای، اظهارنظرها، یادداشت‌ها و گفتگوهای اصحاب علوم اجتماعی در رسانه‌ها نیز (افزون بر مقالات) بررسی شده است. برای انتخاب متون، تأکید بر ادبیاتی بوده است که در کنار نگاه آسیب‌شناختی به جامعه ایران، در درون نظام کلی‌تر نظری و سیاستی جای داشته‌اند. در نهایت، منابع مرور شده به صورت روایی مورد ترکیب و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۲. فروپاشی اجتماعی؛ ابداعی اقتراحی متمایز با ادبیات نظری

«فروپاشی» مانند بسیاری از مقولات علوم انسانی، مفهومی نسبی و ذهنی است و در کاربرد عمومی خود، به مقولاتی مانند فروپاشی زندگی شخصی، نهادهای اجتماعی یا ساختار جامعه اشاره دارد.

1. Donileen R. Losek
2. Turnbull
4. Rother
5. Critical Review
6. Grant & Booth

از حیث تخصصی و فراتر از کاربرد روزمره، موضوع فروپاشی اجتماعی را در برخی حوزه‌های مطالعاتی می‌توان تشخیص داد؛ به‌طور مشخص طی چند دهه اخیر مقوله فروپاشی به‌عنوان موضوعی برای مطالعه متخصصان تاریخ، مردم‌شناسی و برخی از پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی و علوم سیاسی مبدل شده است. آنچه در کانون این مطالعات قرار دارد، بررسی دلیل فروپاشی و نابودی تمدن‌های بزرگ است. پژوهشگران دلایل و عوامل مختلفی برای زوال آن‌ها برشمرده‌اند که شامل «تغییرات محیطی»، «کاهش منابع»، «تهاجم»، «بیماری»، «زوال انسجام اجتماعی»، «افزایش نابرابری»، «کاهش خلاقیت» و... است (تینتر،^۱ ۱۹۸۸؛ فولسیت،^۲ ۲۰۱۶).

از جمله دیگر حوزه‌های پژوهشی فروپاشی، تحقیقاتی است که در خلال جنگ سرد صورت گرفته است. این مطالعات در شرایطی شروع شد که برنامه‌ریزان دفاعی می‌خواستند سناریوهای پس از حمله هسته‌ای را مدل‌سازی کنند. «مرکز تحقیقات بلایای طبیعی»^۳ در دانشگاه ایالتی اوهایو در طول سال‌ها کار برای مدل‌سازی واکنش جامعه به حملات هسته‌ای، به‌شدت از ایده فروپاشی اجتماعی عقب‌نشینی می‌کند. بر پایه نتایج این مطالعات، مردم در یک صحنه فاجعه جمع می‌شوند و مجدداً برای بازسازی جامعه تلاش می‌کنند (استاف،^۴ ۱۹۶۷).

درنهایت، با توجه به تغییرات گسترده اقلیمی در کره زمین و تأثیر بلایای طبیعی بر جوامع، یکی از حوزه‌های مطالعاتی مرتبط با فروپاشی اجتماعی، بررسی تأثیر بلایای طبیعی بر نحوه ساماندهی مجدد جوامع است. در همین خصوص جامعه‌شناسی به نام «چارلز فریتز»^۵ این دیدگاه رقیب را مطرح کرد که بلایا و سایر رویدادهای عمدتاً تنش‌زا، لزوماً منجر به فروپاشی نمی‌شوند. فریتز بر پایه مشاهدات خود از جامعه بریتانیا در جریان حمله رعدآسا و نیز جمع‌آوری شواهد جامعه‌شناختی و تاریخی از همه‌گیری تب زرد در ممفیس در سال ۱۸۷۸ و جریان بمباران کراکوف توسط آلمان در جنگ جهانی دوم، نمونه‌های اجتماع مجدد مردم در میانه تراژدی را روایت می‌کند که چگونه افراد فراتر از تمایزات طبقاتی، نژادی به تقویت یا گسترش روابط شخصی خود با دیگران می‌پردازند.

1. Tainter

2. Faulseit

3. The Disaster Research Center (DRC)

4. Staff

5. Charles Fritz

به طور کلی، این توافق وجود دارد که مردم طرفدار رابطه اجتماعی هستند؛ به عبارت دیگر، آن‌ها سعی می‌کنند با یکدیگر متحد شوند و به یاری هم بشتابند (فریتز، ۱۹۹۶). با توجه به آنچه بیان شد، در مطالعات جهانی فروپاشی اجتماعی بر زوال و نابودی تمدن‌های بشری در گذشته، یا احتمال تخریب گسترده جوامع کنونی متأثر از عوامل انسانی یا بلایای طبیعی تأکید می‌گردد. این پرابلماتیک از مقوله فروپاشی، تناسبی با مسئله‌مند شدن جامعه در ایران در قالب ایده یا انگاره فروپاشی اجتماعی ندارد. برخلاف ادبیات فروپاشی که ویژگی زمانی آن گذشته‌نگری (تمدن‌های باستانی) یا آینده‌نگری (مثلاً جنگ هسته‌ای) است، اضمحلال صورت‌بندی موجود جامعه (پیوند اعضای جامعه) در زمانی نزدیک یا چه بسا حال، در کانون انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران قرار دارد. بر همین اساس به نظر می‌رسد ادبیات جهانی موجود در خصوص فروپاشی اجتماعی برای فهم نظری انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران چندان راهگشا نباشد. چنین تمایزاتی را نیز می‌توان بین ادبیات زوال‌اندیشی در ایران با مسئله نوپدید فروپاشی اجتماعی تشخیص داد.

مرور آثار مختلف پژوهشی در حوزه اندیشه و تاریخ در ایران، نشان‌دهنده وجود اشکال جدی از زوال‌اندیشی در خصوص مقولات تمدنی و اجزای آن مانند نظام سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است (نصری و روزخوش، ۱۳۹۱، ۱۳۹۳) که در آن‌ها با پیش‌فرض گرفته شدن یک گذشته باشکوه تمدنی، به علل و نحوه انحطاط و نابودی آن در بستر تاریخ پرداخته می‌شود. طرح مباحثی چون جامعه کلنگی و کوتاه‌مدت (کاتوزیان، ۱۳۹۰) نیز از حیث تأکید بر عنصر نابودی دوره‌ای نهاد دولت و تأثیر آن بر سایر نهادها در ایران، همجوشی‌هایی با مسئله فروپاشی اجتماعی دارد. با این حال با ابداع مفاهیم جدیدی مانند فروپاشی اجتماعی، شاهد نوعی جابجایی، انتقال یا تصعید ایده زوال از حوزه فلسفه تاریخ به جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی هستیم.

در آخر باید تصریح کرد، در مراجعه به ادبیات عمومی علوم اجتماعی نیز نمی‌توان به راحتی مابازای صریح و مشخصی برای فروپاشی اجتماعی در نظر گرفت؛ برخلاف ادبیات رسانه‌ها و افکار عمومی، در علوم اجتماعی، حداقل در نزد جامعه‌شناسان مطرح و شناخته شده، زدپای جدی برای مفهوم فروپاشی اجتماعی، به معنای درهم‌ریختن و از بین رفتن جامعه، نمی‌توان پیدا کرد. در مقابل آنچه برای جامعه‌شناسان به خصوص کلاسیک‌ها موضوعیت دارد، درهم‌ریختگی و از بین رفتن همبستگی‌های موجود در جوامع

ماقبل‌مدرن به خصوص جماعت‌ها، متأثر از تغییرات بنیادین در عرصه‌های مختلف زندگی جمعی است. در عین حال از منظر مؤسسان جامعه‌شناسی، چنین تغییراتی نه تنها منجر به از بین رفتن روابط اجتماعی نشده، بلکه برعکس پدیداری اشکال متمایزی از آن را در پی داشته است؛ «گزلشافت» در نزد فردیناند تونیس^۱ (۲۰۰۱)، «همبستگی ارگانیک» در نزد امیل دورکیم (۱۳۸۱) و «روابط جامعه‌ای» در نزد ماکس وبر (۱۳۸۱) از آن جمله است. به عبارت دیگر، در سنت‌های جامعه‌شناسی آنچه موضوعیت دارد نه از بین رفتن و نابودی، بلکه تغییر اجتماعی است. همان‌گونه که اشاره شد، در مواجهه با ادعای فروپاشی اجتماعی با نوعی ابداع واژگانی مواجه هستیم و از این رو آنچه موضوعیت دارد، نه تلاش برای ایجاد پیوند مفهومی ادبیات موجود با انگاره‌فروپاشی اجتماعی، که تأکید بر نوعی از خاص‌بودگی آن در زمینه اجتماعی و سیاسی ایران است.

۳. زمینه‌های اجتماعی و سیاسی شکل‌گیری اندیشه زوال

هراس از زوال امر جمعی، به نوعی نگرانی فرهنگی بزرگ در جامعه ایران تبدیل شده است که به کارگیری تعبیر آن را می‌توان پیش یا هم‌زمان با امر اجتماعی در سایر حوزه‌ها از جمله، اندیشه، اقتصاد و سیاست، محیط‌زیست و روابط بین‌الملل نیز مشاهده کرد. ذیل همین مسئله، شاهد به کارگیری تعابیری مانند نابودی محیط‌زیست، زوال اقتصاد، انزوای بین‌المللی و... در افکار عمومی هستیم. تبدیل شدن کلیت ایران به عنوان یک مسئله در برخی گفتارها و پروژه‌های مطالعاتی و فکری، در همین راستا قرار دارد (فراستخواه، ۱۴۰۰؛ فاضلی، ۱۴۰۰؛ رفیع‌پور، ۱۳۹۳).

در رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی، برساخت مسئله زوال در یک دوره تاریخی متأثر از پدیده‌های کلان اجتماعی و سیاسی است. ذیل این منطق، می‌توان نشانگانی برای شکل‌گیری ادبیات زوال و انحطاط در پس از ناکامی‌های سیاسی و اجتماعی دوران معاصر ایران شناسایی کرد. از حیث تحلیلی، تاریخ زوال اندیشی مدرن در ایران را می‌توان در دو خط و مسیر متمایز ولی مرتبط با یکدیگر دنبال کرد؛ خط برآمده و متأثر از ناکامی جنبش‌های اجتماعی و سیاسی از یک سو و نیز جریان دولت‌گرا و خواهان مداخله در جامعه در سوی دیگر.

1. Tönnies

در رویکرد نخست، زوال‌اندیشی عمدتاً از منطقی پسینی و واکنشی برخوردار است و متأثر از ناکامی جنبش‌های اجتماعی نمودار می‌گردد. در مقابل، رویکرد دوم ماهیتی ایجابی و تحول‌گرا دارد و با هدف مداخله گسترده در جامعه و بهنجارکردن آن صورت می‌پذیرد. این دو خط به‌طور هم‌زمان یا متناوب در دوره‌های مختلف خود را نشان داده‌اند. به‌طور مشخص پس از ناکامی مشروطه در دستیابی به اهداف خود و سرخوردگی ناشی از آن، شاهد شکل‌گیری جریان فکری در پایان سده سیزدهم شمسی هستیم که یکی از مؤلفه‌های آن، تأکید بر عنصر انحطاط جامعه ایران است. این تلقی، عملاً زمینه‌گفتمانی مؤثری را برای تمهید دولت مقتدر به‌عنوان راه‌حل عاجل برای برون‌رفت از وضعیت انحطاط فراهم می‌کند. به این اعتبار پیدایی تجددآمرانه در قالب دولت مدرن، ماحصل پیوند زوال‌اندیشی برآمده از ناکامی جنبش مشروطه و تحول‌خواهی دولت‌گرایانه برای بازسازی کلان و گسترده جامعه است (فاضلی و سلیمانی، ۱۳۹۱).

شکست جریان ملی‌گرای پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نیز عملاً موجب ازبین‌رفتن امید به اصلاح و بهبود در امور شد و متأثر از آن اشکال مختلفی از افسردگی، انزوا و سرخوردگی در میان متفکران، نویسندگان و فعالان اجتماعی و سیاسی شکل گرفت که در شعر و ادبیات پس از خود آشکار است (باباچاهی، ۱۳۸۶؛ صادقی و مشتاق‌مهر، ۱۳۹۰). با پیدایش جریان انقلابی در دهه بعدی، سرخوردگی بعد از کودتا جای خود را به روحیه مبارزاتی و جنبشی داد که در نهایت به انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ منجر شد. با این حال یکی از پیش‌ران‌های نظام سیاسی برآمده از انقلاب در پیشبرد سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی جدید، صورت‌بندی آسیب‌شناختی از جامعه ایران است که در مواضع و بیانات رهبران انقلاب نیز نمودار است.^۱

پیروزی انقلاب، آغاز دوره پُر تلاطمی است که در آن پیوستگی‌ها و گسستگی‌های جدیدی در سطح سیاسی و اجتماعی نمودار شد. علی‌رغم تنش‌های جدی سیاسی در ایران پس‌انقلاب، موفقیت جریان اسلام‌گرایی در دهه ۶۰ و همراهی جمعی مردم با آن، تصویر قدرتمندی از صورت‌بندی اجتماعی جماعت‌گون و منسجم به نمایش گذاشت.

۱. «این‌ها شما را منحنط کردند؛ این قدر دنیا را پیش شما جلوه دادند که خیال کردید همه چیز این است. ما، هم دنیا را آباد می‌کنیم و هم آخرت را. یکی از اموری که باید بشود همین معناست که خواهد شد... غرب ما را خوار کرد؛ غرب روحیات ما را از بین برد. ما را غرب‌زده کردند؛ ما این غرب‌زدگی را می‌زداییم. ما با ملت ایران، با همراهی ملت ایران، با پشتیبانی ملت ایران، تمام آثار غرب را- تمام آثار فاسده، نه آثاری که تمدن است- تمام اخلاق فاسده غربی را، تمام نغمات باطله غربی را خواهیم زدایید» (صحیفه امام خمینی (ره)، جلد ۶، ۲۷۳-۲۷۴).

این تصویر اسطوره‌ای^۱ از دهه ۶۰، عملاً جهت‌دهنده تحلیل‌ها و تبیین‌های اجتماعی در رابطه با دوره‌های زمانی بعدی به خصوص دهه ۷۰ بود؛ به گونه‌ای که هر نوع تغییر فرهنگی و اجتماعی در قالب آشکالی از استحاله، تهاجم و اختلال در نظر گرفته شد و ماحصل آن شکل‌گیری ادبیات آسیب‌شناختی جدید از سوی نظام سیاسی، فعالان اجتماعی و سیاسی و نظام دانش علوم اجتماعی در ایران و ظهور آشکال جدیدی از انگاره‌های مسئله‌مند در خصوص جامعه بود.

رنگ باختن همبستگی و انسجام «ادعایی» برآمده از شرایط اضطراری جنگ، ناکامی نسبی پروژه‌های جمعی نظام سیاسی مانند اخوت و وحدت اسلامی و آشکارشدن سطوح مختلفی از تنوع و تکثر در ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، افزایش نابرابری متأثر از سیاست‌های تعدیل اقتصادی بعد از جنگ و نیز بروز برخی تعارضات قومی، منطقه‌ای، جنسیتی و نسلی، موجب توجه جدی به مسئله همبستگی در دهه‌های بعدی شد.

با توجه به رویکرد نظام سیاسی به مقوله همبستگی که عمدتاً مبتنی بر پیوستگی‌های ناظر به هویت دینی است، مواجهه با تغییرات جامعه به‌ویژه بعد از پایان جنگ، از طریق تعبیر فرهنگی صورت گرفت. تعبیر منفی مانند تهاجم فرهنگی، شبیخون فرهنگی، ناتوی فرهنگی، در برابر تعبیر ایجابی چون جامعه نبوی، رفتار علوی، انسجام اسلامی و...، نظام واژگانی است که حساسیت فزاینده نظام سیاسی به سیاست‌های ناظر به انسجام و همبستگی دینی در سال‌های پس از جنگ را نشان می‌دهد.

از سوی دیگر، جامعه‌شناسی در ایران نیز متناسب با پویایی‌ها و تغییرات متعدد در این جامعه، در دوره‌های مختلف ذیل رویکردها و انگاره‌های متفاوت با مسئله همبستگی اجتماعی روبه‌رو شد. نخستین انگاره برجسته از سوی جامعه‌شناسی برای صورت‌بندی وضعیت آسیب‌شناختی جامعه در سال‌های پس از جنگ، انگاره آشفتگی اجتماعی با محوریت آثار جامعه‌شناسانی همچون مسعود چلبی (۱۳۷۲) و فرامرز رفیع‌پور (۱۳۷۶ و ۱۳۷۸) و تأکید بر از بین رفتن وفاق ارزشی و هنجاری در جامعه ایران بود. دومین موج مسئله‌مندی همبستگی در جامعه‌شناسی ایران را می‌توان به‌عنوان واکنش‌های ناظر به شکست پروژه اصلاح‌طلبی در اوایل دهه هشتاد، در بافتار افزایش تنش بین نیروهای

۱. این تصویر در همان زمان هم منتقدان جدی به‌خصوص در میان نیروهای سیاسی منتقد یا اپوزیسیون داشته است. به‌عنوان نمونه، نامه نهضت آزادی به هاشمی رفسنجانی، رئیس‌جمهوری وقت در سال ۱۳۶۹ که به نامه ۹۰ امضا معروف است، از جمله نمونه‌های ادعای مسئله فروپاشی و نابودی جامعه در همان سال‌ها متأثر از مسائل سیاسی است.

سیاسی، تشدید شکاف طبقاتی در کنار بروز انواع آسیب‌های اجتماعی در نظر گرفت. شکل‌گیری جریان اصلاح‌طلبی، موجب آزاد شدن انرژی، اشتیاق و امید زیادی در جامعه به خصوص بین جوانان، زنان و اقلیت‌های قومی و مذهبی شد. با این حال، ناکامی این جنبش در دستیابی به اهداف خود به‌ویژه توسعه سیاسی و آزادی‌های اجتماعی، یأس و ناامیدی قابل توجهی را در فعالان سیاسی و اجتماعی همسو به بار آورد. یکی از واکنش‌های جدی به این شکست، طرح ایده فروپاشی اجتماعی از سوی فعالان مزبور بود و به نظر می‌رسد فروپاشی طرح شده در این مقطع، حادث شدن شرایط آشفستگی دوره قبلی است. طی سالیان اخیر، افزایش نرخ آسیب‌های اجتماعی از جمله نابرابری‌های اجتماعی، بحران‌های متعدد اقتصادی و زیست‌محیطی، بروز صدها تجمع اعتراض‌آمیز، شورش‌های اجتماعی دی ۹۶ و آبان ۹۸، اعتراضات یا اغتشاشات نیمه دوم ۱۴۰۱، ظهور هرازگاه تنش‌های اجتماعی و سیاسی در مناطق قومیتی و مذهبی و نیز ثبت پایین‌ترین نرخ مشارکت در اسفند ۹۸، خرداد ۱۴۰۰ و اسفند ۱۴۰۲؛ مجدداً موجب طرح دعاوی کلان در مورد مسئله پیوندهای جمعی و شکل‌گیری مباحثی در این خصوص از سوی جامعه‌شناسی در دفاع یا رد آن شده است.^۱ در واقع، ایده فروپاشی که در اواخر دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد برای نخستین بار مطرح شده بود، با شدیدتر شدن توجه به مسائل و آسیب‌های اجتماعی در سال‌های اخیر، این مجال را یافته است که مجدداً قدرتمندانه وارد فضای عمومی کشور شود.

۴. مرور دعاوی طرح شده در خصوص انگاره فروپاشی اجتماعی

طی دو دهه گذشته و به خصوص سال‌های اخیر، اظهارنظرهای مختلفی در خصوص فروپاشی اجتماعی از سوی ادعاسازان صورت گرفته است. علی‌رغم پراکندگی این مباحث و دعاوی، برخی پیش‌فرض‌های بنیادین و گزاره‌های کلان را می‌توان تشخیص داد که به نوعی فضای مفهومی حول انگاره مزبور را تشکیل می‌دهند. به عبارت دیگر در صورتی که فروپاشی اجتماعی را در قالب یک ادعای مسئله در خصوص وضعیت همبستگی اجتماعی در نظر بگیریم، عناصر و مؤلفه‌های بنیادین آن شامل موارد معدودی خواهد بود که بعد از معرفی ادعاسازان به نحوه برساخت آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱. ویژه‌نامه «ابرواقعیت فروپاشی»، مجله عصر اندیشه، سال چهارم، شماره ۱۷، تیرماه ۱۳۹۷.

۴-۱. ادعاسازان؛ از جامعه‌شناسان مردم‌مدار تا سیاستمداران تحول‌خواه

بخش عمده‌ی مباحث حول انگاره‌ی فروپاشی اجتماعی، نه از سوی پژوهشگران حرفه‌ای دانشگاهی، بلکه از سوی تحلیل‌گران اجتماعی و سیاسی به شکل یادداشت، مصاحبه، مناظره یا حتی مطالب کوتاه در شبکه‌های اجتماعی ارائه شده است. تمرکز ادبیات این انگاره در آشکال مزبور، از نحوه‌ی پیوند آن با افکار عمومی نشئت می‌گیرد. با پذیرش این پیش‌فرض که طرح انگاره‌ی فروپاشی در قالب ادعای مسئله، با هدف ایجاد حساسیت هنجارین برای دستیابی به برخی اصلاحات بوده است، به صورت طبیعی تمرکز اصلی آن نیز نه در مجلات تخصصی که باید در فضاهای ارتباطی عمومی تری مانند شبکه‌های اجتماعی، روزنامه‌ها و مجلات باشد. علاوه بر این، یکی از راهبردهای مهم برای ساختن یک ادعای موفق، ارائه‌ی مسئله از طریق رسانه‌های جمعی است. در همین رابطه انتخاب عنصر رسانه برای طرح ادعای فروپاشی موجب موفقیت بیشتر آن شده است.

به‌طور مشخص، انگاره‌ی فروپاشی اجتماعی از سوی پژوهشگران، تحلیل‌گران اجتماعی و سیاسی و نیز جامعه‌شناسانی مطرح شده است که در حوزه‌ی افکار عمومی و در ارتباط با رسانه‌ها فعال بوده‌اند. در این بین افرادی مانند عباس عبدی، احمد بخارایی، سعید معیدفر، محسن گودرزی، حاتم قادری، سعید حجاریان و ناصر فکوهی جزو اصحاب علوم اجتماعی هستند که درباره‌ی فروپاشی اجتماعی به طرح نظر ایجابی پرداخته‌اند و بر همین اساس در این نوشتار به آرای آن‌ها پرداخته شده است. علاوه بر این، مرور فضای کلی ادعاسازی حول انگاره‌ی فروپاشی اجتماعی، حاکی از گسترش دامنه‌ی ادعاسازان است. تشدید مناقشات سال‌های اخیر در کنار کم‌رنگ شدن امیدواری نسبت به بهبود مسائل، موجب همراهی برخی از نیروهای اجتماعی و سیاسی با ادعای فروپاشی اجتماعی شده است. در همین خصوص اظهار نظر امام جمعه مسجد مکی زاهدان و دعوت از حاکمیت برای تن‌دادن به اصلاحات برای ممانعت از فروپاشی اجتماعی^۱ و نیز بیانیه‌ی مورخ ۱۴۰۱/۰۸/۲۴ رئیس‌جمهور دولت‌های هفتم و هشتم و پیش‌بینی وی برای تشدید زمینه‌های فروپاشی اجتماعی، مؤید قدرتمندی و فراگیری این انگاره در افکار عمومی و نیز نخبگان سیاسی-اجتماعی است. پیش‌از این‌ها جریان سیاسی موسوم به نهضت آزادی نیز بعد از اعتراضات دی ۱۳۹۶ در بیانیه‌ی فروردین ۱۳۹۷، مشخصاً در خصوص خطر فروپاشی اجتماعی-سیاسی ابراز نگرانی کرده بود.

۱. منتشرشده در صفحه‌ی توئیتر به تاریخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۹، بازیابی شده در تاریخ ۱۳ اسفند ۱۴۰۱.

مرور موقعیت اجتماعی و سیاسی ادعاسازان انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران، حاکی از برخی اشتراکات در بین آن هاست و به طور آشکاری سطوح مختلفی از گرایش اصلاح طلبی (سیاسی یا اجتماعی) یا تحول خواهی در آن ها به چشم می خورد. در عین حال، ارتباط با افکار عمومی و کنشگری در رسانه ها از دیگر ویژگی های آن هاست. در بخش های بعدی، مشخص خواهد شد که ویژگی های سیاسی و اجتماعی ادعاسازان بر دعاوی آن ها در توصیف و تبیین فروپاشی و ارائه راه حل ها تأثیرات مستقیمی دارد. با توجه به پراکندگی ادبیات فروپاشی اجتماعی و طرح آن از سوی افراد مختلف و متنوع، در ادامه با مرور تلفیقی متون، دعاوی مختلف انگاره مزبور ذیل مقولات کلی تر (از جمله نحوه برساخت شرایط، تبیین مسئله و ارائه راه حل) را بررسی می کنیم.

۲-۴. برساخت ادعا؛ از کاهش اعتماد اجتماعی تا احتمال بروز شورش جمعی

اصلی ترین ادعای انگاره فروپاشی اجتماعی، از بین رفتن پیوندهای جامعه در سطوح مختلف است. امر مزبور می تواند ناظر به رابطه افراد با یکدیگر باشد یا در سطحی کلان تر انسجام و به هم پیوستگی نهادهای جامعه را در بر بگیرد. ذیل این ادعا، مدعیان به توصیف مختصات و ویژگی های جامعه در معرض فروپاشی پرداخته اند. در مورد اینکه «میزان گستردگی و گروه های درگیر فروپاشی چیست، ویژگی ها و شرایط وضعیت فروپاشیده به چه معناست و با چه مؤلفه هایی می توان آن را تشخیص داد»، تنوعی از پاسخ ها را می توان شناسایی کرد که از کاهش اعتماد اجتماعی، افزایش آسیب های اجتماعی مانند طلاق و خشونت تا ایجاد اختلال در کارکردهای نهادهای جامعه و بروز هرج و مرج و شورش اجتماعی را در بر می گیرد.

عباس عبدی که برای ایضاح مفهومی فروپاشی تلاش کرده است، در مقاله «فروپاشی اجتماعی؛ ابعاد و احتمالات» مؤلفه هایی چون «فقدان ارزش های جمعی و تفوق ارزش های فردگرایانه»، «تفاوت یا تضاد ارزشی بین نخبگان و توده ها»، «چند قطبی شدن جامعه حول ارزش های دینی و سیاسی» و «عدم کارکرد صحیح نهادهای اصلی جامعه» را نشانه هایی برای فروپاشی اجتماعی بیان کرده است (عبدی، ۱۳۸۵).

احمد بخارایی نیز مفهوم اختلال را با فروپاشی یکسان در نظر گرفته و با اطلاق شرایط خاصی برای اختلال، آن را به فروپاشی نسبت داده است. وی از طریق ارجاع به نظریات کارکردی چون مرتون، تبدیل شدن عناصر بی کارکرد به کژکارکرد را یکی از نشانه های اصلی

فروپاشی اجتماعی دانسته است.^۱ این همانی اختلال با فروپاشی در نزد بخارایی، می‌تواند حاکی از بی‌دقتی نظری و مفهومی باشد. با این حال حداقل از منظر برساخت‌گرایانه، می‌توان پیوند اختلال با فروپاشی را نوعی راهبرد در نظر گرفت که با هدف ارتباط دادن مسئله‌ی جدید فروپاشی اجتماعی به مسئله‌ی قدیمی‌تر اختلال یا آشفتگی اجتماعی صورت گرفته است.

سعید معیدفر، جامعه‌شناس، ضمن تأکید بر بروز فروپاشی اجتماعی در ساحت عمومی جامعه، برخی نشانه‌ها را برای آن مانند «بی‌قاعدگی»، «بیگانگی» و «فردگرایی مهلک» برشمرده و صرفاً عنصر زور و پلیس را عامل تداوم جامعه در ایران معرفی کرده است. بر همین مبنا وی از حیث پویایی‌های داخلی و سازوکارهای درونی، حیاتی برای جامعه متصور نیست (معیدفر، ۱۳۹۲). وی در جای دیگر با تأکید مجدد بر فروپاشی اجتماعی و جامعه، از اساس منکر وجود جامعه به معنای واقعی آن بوده و ویژگی‌ها و نشانه‌های فروپاشی اجتماعی را «بی‌کارکرد شدن جامعه» و عدم توان آن برای رفع مشکلات در کنار «انفعال گسترده‌ی اعضای جامعه» قلمداد نموده است (معیدفر، ۱۳۹۸).

سعید حجاریان به عنوان یکی دیگر از ادعاسازان فروپاشی اجتماعی، تمایز دقیقی میان دو وضعیت فروپاشی^۲ و فراپاشی^۳ صورت داده که در نوع خود قابل توجه است و می‌تواند مبنایی برای تفکیک وضعیت‌های مختلف مرتبط با آن باشد. از نظر وی، فروپاشی برابر با تکیه‌گری و از بین رفتن پیوندهای عاطفی و اجتماعی افراد است که لزوماً به مطالبه‌گری و نزاع منجر نمی‌شود. در برابر، در فراپاشی، گسیختگی در پیوندها به برون‌ریزی در قالب هرج و مرج و آسیب به دیگران منتهی می‌گردد. وی علی‌رغم ابراز نگرانی در خصوص فروپاشی اجتماعی، آن را به کل جامعه ایران سرایت نمی‌دهد و معتقد است پیوندهای مناطق تحصیل‌کرده شهری، سست شده یا از میان رفته است در مقابل بر پیوند گروه‌های قومی یا اقلیت‌های دینی تأکید دارد (حجاریان، ۱۳۹۷).

ذیل دوگانه‌ی تحلیلی فروپاشی و فراپاشی، می‌توان از وضعیت‌ها و نشانه‌های دیگری سخن گفت که در گفتار ادعاسازان انگاره‌ی فروپاشی وجود دارد. در تحلیل و توصیف وضعیت، برخی از جامعه‌شناسان به نشانه‌های فردی و خرد فروپاشی اشاره کرده‌اند که

۱. آیا فروپاشی اجتماعی در ایران یک ادعای علمی یا ژورنالیستی است؟ سه جامعه‌شناس و یک ادعا (شانزدهم شهریور ۱۴۰۰)، روزنامه‌ی هم‌دلی، شماره ۱۷۶۷، قابل دسترس در: <https://hamdelidaily.ir/index.php?post=23732>

2. Implosion

3. Explosion

در مواردی مانند خودکشی، افسردگی و... نمودار است. در همین خصوص سعید معیدفر، روند فزونی خودکشی در جامعه ایران را به فروپاشی اجتماعی نسبت داده است (معیدفر، ۲۰۲۰). استدلال او برای ارتباط خودکشی نابسامانی با فروپاشی، از حیث نظری با رویکرد دورکیم منافات دارد. نابسامانی یا آنومی در نزد دورکیم (که در خودکشی به آن می‌پردازد)، حاکی از وضعیتی است که در آن شکلی از همبستگی اجتماعی از بین رفته و هنوز شکل جدید به صورت کامل محقق نگردیده است. باین حال بهره‌گیری معیدفر از مفهوم شناخته شده تر آنومی برای فروپاشی، نوعی راهبرد برای ادعاسازی موفق است. در مقابل تحلیل‌های سطح خرد برای پیامدهای فروپاشی اجتماعی، دیگرانی بر ابعاد ستهنده تر پیامدهای فروپاشی مانند فروپاشی سرزمینی و... پرداخته‌اند که در بخش‌های بعدی ذیل رانه هراس به آن‌ها اشاره خواهد شد.

گودرزی در کتاب مشترک خود با کاظمی‌پور (۱۴۰۱)، مسئله گسیختگی اجتماعی در ایران را تحت عنوان جدید «افول اجتماع» مبتنی بر روندشناسی داده محور بازمفصل‌بندی کرده است. نویسندگان در این کتاب مراد از افول را تضعیف شدید بنیادهای حیات اخلاقی و ازدست رفتن پیوندهای اجتماعی دانسته‌اند.

ناصر فکوهی، انسان‌شناس، در قالب یک ادعا همراهی ضمنی خود با مفهوم فروپاشی اجتماعی را از طریق تأکید بر نشانه‌ها و ویژگی‌های آن نشان داده است. وی اذعان دارد که «فروپاشی اجتماعی، نه به معنای بازگشت به طبیعت ولو در سخت‌ترین اشکال آن و ازدست دادن فرهنگ؛ بلکه به معنی ازهم‌پاشی و درهم‌ریختگی سازوکارهایی است که یک جامعه صوری را در یک برهه زمانی-مکانی در قالب یک «جامعه» واقعی قابل درک می‌کند» (فکوهی، ۱۳۹۷).

وی در توضیح این سازوکارها و شرایط به مؤلفه‌هایی اشاره دارد که بر اساس آن‌ها جامعه را به زعم وی می‌توان کاربردی کرد؛ «وجود نظام‌های ارزشی و سبک زندگی ولو متعدد ولی در یک همسازی حداقلی، وجود سازوکارهای مدنی و کنشگران با حداقلی از عقلانیت، حداقلی از اعتماد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازوکارهای تنظیم و نظم اجتماعی، حداقلی از چشم‌انداز «باهم بودن» و تمایل به «باهم ماندن»، وجود نظام‌های هویتی واقعی و حس تعلق سرزمینی، داشتن حس واقعی نسبت به گذشته و حال و آینده‌ای کمابیش مشترک و تمایل به برخورداری از زندگی مشترک و تجربه کردن آینده‌ای تلخ یا شیرین «باهم»». وی با ترسیم این سازوکارها و شرایط و مختصات برای جامعه، موقعیت‌هایی را

که در آن‌ها شاهد فقدان یا تضعیف این مؤلفه‌ها هستیم، شکلی از اضمحلال و فروپاشی تلقی می‌کند. فکوهی آن چنانکه در تعبیر صوری وی مشخص است، وجود این شرایط را فارغ از نوع ایدئولوژی، نظام سیاسی یا اقتصادی حاکم بر جامعه برای دستیابی به مفهوم جامعه ضروری می‌داند. مبتنی بر ادبیات همبستگی و انسجام اجتماعی، وی به‌طور هم‌زمان بر مؤلفه‌های «اعتماد»، «ارزش‌های مشترک»، «هویت» و «قرارداد اجتماعی» به‌عنوان عناصر سازنده پیوندهای اجتماعی تأکید دارد. هرچند او به‌صورت آشکاری از فقدان این عناصر در جامعه ایران نام نبرده، ولی به‌صورت تلویحی، مسئله و دشواره‌ی وی در پرداختن به مسئله فروپاشی، درک سطوحی از آن در جامعه با تأکید بر عنصر اختلال و درهم‌ریختگی است و بر همین مبنا می‌توان مدعای وی را در میانه دو مفهوم آشفتگی و فروپاشی در نظر گرفت.

همان‌گونه که مشخص است، بسیاری از دعاوی ناظر به فروپاشی اجتماعی عملاً ذیل پارابلما تیک آنومی یا آشفتگی اجتماعی دورکیمی قرار دارد. این امر لزوماً به معنای بی‌دقتی نظری نیست و با اهداف عمل‌گرایانه صورت می‌پذیرد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد.

۳-۴. راهبردهای ادعاسازی؛ اتکا به مسائل پیشین، فراگیرسازی و هراس افکنی

در ادبیات برساخت‌گرایی اجتماعی، به شیوه‌ها و راهبردهای برساخت موفق یک مسئله نیز توجه می‌شود. در واکاوی برساخت‌گرایانه انگاره فروپاشی اجتماعی، برخی از راهبردها قابل تشخیص است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

مرور فضای عمومی ادعاسازی حول مسئله فروپاشی اجتماعی، نشاندهنده این است که در برساخت ادعای آن، فروپاشی نه به‌عنوان مسئله‌ای کاملاً جدید؛ بلکه مورد متفاوت و در واقع تشدیدشده‌ای از مسائل قبلی صورت‌بندی شده است. ذیل این راهبرد، فروپاشی اجتماعی مورد جدیدی از نگاه آسیب‌شناختی به جامعه در دو دهه گذشته در نظر گرفته می‌شود که مدعیان مسئله به اعتنای ادبیات گسترده‌ای که در خصوص مسائل اجتماعی ایران طی این مدت بسط داده شده، فروپاشی اجتماعی را همانند و انباشت آن مسائل در یک ظرف زمانی واحد معرفی می‌کنند (عبدی، ۱۳۹۶؛ معیدفر، ۱۳۹۲). این راهبرد «سوارشدن بر مسائل دیگر» به نحوی است که آشنایی حضار با مسائل قبلی، موجب همراهی با طرح مسئله جدید می‌شود. درعین حال، نوعی از «توسعه قلمرو مسائل قبلی در قالب مسئله جدید» نیز برای ادعای فروپاشی موضوعیت دارد.

ذیل مسئله همبستگی اجتماعی، یکی از انگاره‌هایی که پیش از انگاره فروپاشی در مواجهه با تضعیف پیوندهای اجتماعی طرح شده بود، انگاره آشفتگی اجتماعی با محوریت افرادی چون فرامرز رفیع‌پور، مسعود چلبی و حسین بشیریه است. انگاره آشفتگی اجتماعی با تاسی به مفهوم آنومی دورکیم بر ناپایداری عناصر همبستگی اجتماعی در ایران، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، به خصوص در دهه هفتاد تأکید دارد. درعین حال یکی از نگرانی‌های طرح شده در انگاره مزبور، احتمال شدیدتر شدن آن در قالب اضمحلال و ویرانی اجتماعی (رفیع‌پور، ۱۳۷۸ و ۱۳۹۳؛ بشیریه، ۱۳۸۳) است. به طور مشخص فروپاشی اجتماعی را می‌توان توسعه و گسترش انگاره آشفتگی اجتماعی و به نوعی حادثه و بحرانی شدن آن در نظر گرفت که با تکرار آسیب‌ها و مسائل برشمرده شده در انگاره آشفتگی اجتماعی، وضعیت جدید را با تشدید و انباشت آن مسائل در قالب فروپاشی اجتماعی صورت‌بندی می‌کند.

یکی دیگر از راهبردها برای ادعای موفقیت‌آمیز مسئله، نشان دادن آن به عنوان «پدیده‌ای فراگیر» است. در این راهبرد تلاش می‌شود مسئله اجتماعی به عنوان یک مشکل آسیب‌زا برای طیف گسترده‌ای از افراد جامعه معرفی شود. به این اعتبار وقتی ادعا می‌شود افرادی که از مسئله آسیب می‌بینند گسترده است، مخاطبان باور می‌کنند که خود یا نزدیکانشان هم ممکن است آسیب ببینند. در انگاره فروپاشی اجتماعی، مسئله‌مند شدن جامعه در حالت کاملاً فراگیر و گسترده آن صورت‌بندی شده است؛ به نحوی که همه اعضای جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر همین اساس این امکان برای آن وجود داشته است که طیف بیشتری از افراد و گروه‌های اجتماعی را با خود همراه کند.

درنهایت، ایجاد هراس و نگرانی یکی از مهم‌ترین راهبردهای ادعاسازی حول مسئله فروپاشی اجتماعی در ایران است. در این راهبرد، معمولاً پیامدها و نتایج ناگواری ناشی از مسئله مطرح می‌شود. تمایز انگاره فروپاشی با آشفتگی در آن است که رانه هراس به عنوان تصویرسازی از وضعیت جنگ همه علیه همه و از دست رفتن پیوندها و علقه‌های صورت‌بندی اجتماعی، در کانون مفهومی ژانر فروپاشی قرار دارد. مبتنی بر راهبرد «ساختن پیامدهای هولناک»، از نظر احمد بخارایی جامعه ایران مدت‌هاست در این بستر قرار دارد و وضعیت مزبور مدام در حال شدیدتر شدن است. وی برای آشکارکردن نشانه‌های این وضعیت، بر تعابیری مشابه وضع طبیعی هابز تکیه دارد (بخارایی، ۱۴۰۱).

ترس و نگرانی از فروپاشی سرزمینی نیز از جمله هراس‌هایی است که در برخی تعابیر این جریان شیوع دارد. به عنوان نمونه، سعید حجاریان صراحتاً ذیل بحثی در خصوص فروپاشی اجتماعی نگرانی خود را در مورد پیوستگی سرزمینی بیان می‌کند (حجاریان، ۱۳۹۷). هرچند فروپاشی سرزمینی عمدتاً در پیوند با نظام سیاسی موضوعیت دارد، با این حال در صورت‌بندی مدعیان فروپاشی اجتماعی، می‌تواند یکی از پیامدهای محتمل سرایت فروپاشی اجتماعی به حوزه سیاسی و یکپارچگی سرزمینی در نظر گرفته شود.

مبدعان یا ترویج‌دهندگان این انگاره عمدتاً منتقدان نظام سیاسی هستند و ضرورت تغییرات کلان و ساختاری در نهاد اصلی جامعه یعنی دولت را مطرح می‌کنند. بر همین اساس، طرح هراس ایجاد بسیج عمومی برای تغییرات سیاسی است. در برابر، مدافعان قرائت رسمی با توجه به طرح موضوع فروپاشی از سوی منتقدان سیاسی، موضع به شدت منفی در برابر آن تاکنون نشان داده‌اند و بالعکس فقدان نظام سیاسی را موجب فروپاشی اجتماعی در نظر می‌گیرند.

از دیگر راهبردهای ادعاسازی، ساختن مسئله برای عرضه در رسانه‌های جمعی است که پیش از این و در مرور ادعاسازان انگاره‌ی فروپاشی و تمرکز آن‌ها بر رسانه‌های عمومی اشاره شد.

۴-۴. رویکردهای سیاسی؛ اصلاح‌گرایانه، محافظه‌کارانه و رادیکال

مبتنی بر فرازوفرودهای تاریخی دو دهه اخیر، از حیث سیاسی-هنجاری می‌توان برخی تمایزها برای مواجهه با انگاره‌ی فروپاشی اجتماعی را در نظر گرفت. همان‌گونه که اشاره شد، رویکرد مبدع و مروج فروپاشی اجتماعی عمدتاً به جریان موسوم به اصلاح‌طلبی گرایش دارد و در این جریان اساساً ادعای فروپاشی در قالب یک مسئله، مستمسکی برای طرح ضروری و لاجرم‌بودن اصلاحات در مناسبات حکمرانی در نظر گرفته می‌شود.

در مقابل این روایت، طرفداران گفتمان انقلاب اسلامی ضمن مخالفت با آن و متهم کردن مبدعان به سیاه‌نمایی و سیاسی‌کاری، بر پیشرفت جامعه ایران در درون ساختار سیاسی فعلی و آستانگی آن برای وضعیت مدنی و تمدنی جدید تأکید دارند و در مقابل، مصداق فروپاشی اجتماعی را در خصوص دولت‌های متخاصم مطرح می‌کنند. ذیل این قضیه دعاوی گوناگونی درباره‌ی فروپاشی قریب‌الوقوع جامعه آمریکا و اسرائیل در قالب یادداشت،

ترجمه و آثار پژوهشی به چشم می‌خورد که در راستای پشتیبانی از سیاست‌های داخلی و خارجی نظام سیاسی است.^۱

از سوی دیگر و فراتر از واکنش‌های اصلاح‌طلبانه و محافظه‌کارانه به مسئله همبستگی اجتماعی، جریان رادیکالی (عمدتاً در خارج از کشور) با متهم کردن نظام سیاسی به عنوان عامل فروپاشی تمامیت ایران، بر پیوستگی‌ها و همبستگی‌های اعتراضی علیه حاکمیت انگشت گذاشته و مسیری انقلابی و رادیکال را برای ممانعت از فروپاشی مزبور پیش روی جامعه می‌نهد. در واکنش به این فضا و با توجه به شدت یافتن اعتراضات در جامعه ایران، رویکرد محافظه‌کار ضمن تصریح بر همبستگی در جامعه ایران نسبت به تبعات هر نوع تغییر ساختاری در قدرت و آثار آن بر تمامیت سرزمینی هشدار می‌دهد.^۲

بدین ترتیب از حیث رویکردهای سیاسی، می‌توان سه‌گانه‌ای برای انگاره فروپاشی اجتماعی در نظر گرفت. از نظر منتقدان اصلاح‌گرای نظام سیاسی، وضعیت موجود جامعه ایران از حیث نوع نظام حکمرانی در معرض فروپاشی اجتماعی قرار دارد که باید از طریق بازبینی در سیاست‌ها مانع از آن شد؛ جریان‌های رادیکال از حیث تبیینی با متهم کردن نظام سیاسی به عنوان عامل فروپاشی بر تغییر انقلابی آن تأکید دارند؛ و قرائت رسمی و مروجان نظام سیاسی موجود، ضمن تأکید بر کلیت همبستگی در جامعه ایران، هر نوع تغییر نظام سیاسی از طریق اصلاح یا انقلاب را مقدمه تجزیه سرزمینی و فروپاشی جامعه ایران در آینده تلقی می‌کنند.

چنانکه مشخص است، در دو روایت اصلاح‌طلبانه و حاکمیتی، ایجاد هراس و نگرانی مبتنی بر نوعی دولت‌گرایی است و جامعه ایران هستی آسیب‌پذیری تلقی می‌شود که از طریق نظام سیاسی به حیات خود ادامه می‌دهد. در مقابل، رویکرد اعتراضی و رادیکال، کلیت جامعه را توانمند برای حفظ پایداری خود علی‌رغم عبور از نظام سیاسی در نظر می‌گیرد.

۱. کارلستروم، گرگ (۱۳۹۹). پایان اسرائیل؛ فروپاشی از درون. ترجمه محمدجواد اخوان و احسان محمدی، تهران: دیدمان. جاودانی مقدم، مهدی و برجویی فرد، عباس. (۱۳۹۴). آینده اسرائیل؛ بقاء یا فروپاشی، در چهارچوب نظریه آینده‌پژوهی پیترو شوارتز با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۳(۸)، ۱۳۲-۱۰۷.

۲. به‌عنوان نمونه، روزنامه رسالت ارگان حزب مؤتلفه اسلامی در سرمقاله شماره ۱۰۴۴۶، (۱۵ آبان ۱۴۰۱) و در بحبوحه اغتشاشات، با عنوان «اگر جمهوری اسلامی نباشد» آینده‌های محتمل بعد از تغییر نظام سیاسی را مورد اشاره قرار می‌دهد. در بخشی از این سرمقاله آمده است: «اگر جمهوری اسلامی نباشد، ایران، نه نروژ می‌شود نه سوئیس، نه آلمان و فرانسه. اینجا خاورمیانه است و اتمسفر، قواعد و بافت هویتی، قومی، سیاسی و اقتصادی خاص خود را دارد. اگر جمهوری اسلامی نباشد، ایران عزیز ما در مدتی کوتاه به کشوری چندپاره، بی‌ثبات و دچار هرج‌ومرج و آناارشی، ضعیف و تدارکاتچی غرب تبدیل می‌شود».

۵-۴. تبیین مسئله و ترسیم راه‌حل؛ دولت‌گرایی وارونه

در بخش پیشین به محوری بودن رانۀ هراس در انگاره‌فروپاشی اجتماعی اشاره شد. این مقوله از اساس یکی از میانجی‌های مهم برای پیوند ایده‌فروپاشی اجتماعی با دولت‌گرایی^۱ است. یکی از نمونه‌های برجسته‌ی دولت‌گرایی، نظریۀ توماس هابز در خصوص قرارداد اجتماعی و تشکیل دولت است. وی در کتاب «لویاتان» از طریق برانگیختن احساس ترس و واهمه‌ناشی از «وضع طبیعی»، اعضای جامعه را به نظم از میانجی دولت مقتدر دعوت می‌کند (وگان،^۲ ۱۳۹۵: ۱۹).

در برابر این شکل از دولت‌گرایی آشکار، در انگاره‌فروپاشی اجتماعی بانوعی دولت‌گرایی مکتوم و وارونه مواجهیم که در آن به وسیله‌ی متهم کردن دولت به ایجاد هرج و مرج و فروپاشی، بر تغییر سیاست‌های آن در راستای بازیابی پایداری جامعه تأکید دارد. به عبارت دیگر در انگاره‌فروپاشی اجتماعی همان‌گونه که بر عاملیت و تعیین‌کنندگی دولت در ایجاد وضعیت ناپایداری جامعه تأکید می‌شود، درعین حال مروجان و مبدعان این انگاره در مقام ارائه‌ی راه‌حل برای برون‌رفت از این وضعیت نیز به همان نهاد دولت پناه می‌برند.

در این نگاه، جامعه‌ی ایران تنها بر اساس عنصر زور و قدرت که اجزای جامعه را در قالب چسب به صورت «مکانیکی» به هم پیوند داده، به صورت شکننده پایدار است و در صورت تضعیف این عامل بیرونی، شاهد شکل‌گیری جامعه‌ای ذره‌ای و غیراخلاقی خواهیم بود. درعین حال چنین بیان می‌شود که مداخله‌ی سیاست در ابعاد جامعه، مانع از شکل‌گیری جامعه به معنای نهادمند آن شده و یگانه راه جلوگیری از فروپاشی و نجات جامعه، اصلاحات سیاسی و گشودگی در سپهر جامعه است. در این تحلیل، تنها مبنای حفظ و نجات جامعه خود دولت است و صرفاً از طریق ایجاد اصلاحات از سوی آن می‌توان مانع فروپاشی احتمالی شد (عبدی، ۱۳۸۵؛ معیدفر، ۱۳۹۲؛ قادری، ۱۳۹۸؛ مدنی، ۱۳۹۹).

در همین راستا طرح مسئله‌ی فروپاشی با هدف ایجاد حساسیت برای تغییر سیاست‌های ناظر به همبستگی و انسجام صورت می‌پذیرد (قادری، ۱۳۹۸) که در آن تنها راه ممانعت از درهم‌ریختگی قطعی، تن دادن به پیشبرد اصلاحات در نظام سیاسی است (مدنی، ۱۳۹۹). به این اعتبار، مدعیان فروپاشی اجتماعی وضعیت نامناسب جامعه را نتیجه‌ی سیاست‌های نظام حاکم معرفی می‌کنند و پیشنهاد ایجابی آن‌ها برای ممانعت از نابودی

۱. پذیرش نقش دولت در کنترل سیاست اقتصادی و سیاست اجتماعی (Statism).

و فروپاشی جامعه نیز در حوزه سیاسی دنبال می‌شود. در واقع، دولت‌گرایی موجود در این انگاره عمدتاً نقشی تبیین‌کننده برای علت بروز فروپاشی و درعین حال راه حل برای آن دارد.

در مقابل تبیین‌های دولت‌گرا، برخی از تحلیل‌گران و جامعه‌شناسان به مؤلفه‌های جزئی‌تری نیز توجه کرده‌اند. به عنوان نمونه، محسن گودرزی در مقاله «روندهای گسیخته‌ساز (۱۳۹۶) به دو دسته عمده از فرآیندهای گسیخته‌سازی می‌پردازد که به تشدید انفصال و جدایی و تعمیق تضاد منجر می‌شوند. این دو دسته شامل عوامل عینی («کاهش توان تولید، ثروت و رفاه»، «فقر و نابرابری»، «بیکاری و بی‌ثباتی شغلی»، «فساد» و «حاشیه‌نشینی») و عوامل نگرشی («فردگرایی»، «تغییر نظام ترجیحات ارزشی»، «ضعف نظام‌های هنجاری و قانونی» و «احساس زوال اجتماعی») است. البته به طور مشخص در بین مدعیان، ریشه عوامل عینی و ذهنی مزبور نیز سیاست‌های عمومی است. در همین راستا، گودرزی در کتاب *افول اجتماع* (۱۴۰۱)، به صورت صریح‌تری بر دولت به عنوان عامل افول اجتماع تمرکز دارد. کاظمی پور و گودرزی در این کتاب جامعه ایران را در قالب سه گانه سیاست، اقتصاد و اجتماع ترسیم می‌کنند که اقتصاد و اجتماع آن توسط دولت و سیاست بلعیده شده است.

۶-۴. پیش فرض‌ها؛ جامعه به مثابه سازه‌ای منسجم، اخلاقی و آرمانی

یکی از پیش فرض‌های انگاره فروپاشی اجتماعی از حیث هستی‌شناختی، فهم جامعه در قالب یک کل منسجم، کارکردی و به هم پیوسته است. انگاره مزبور به سنت نظم در جامعه‌شناسی و به طور مشخص جریان پارسونزی و دورکیمی نزدیک است که در تقابل با سنت‌های نظری رقیب مانند رویکرد وبری یا مارکسی (با تأکید بر تضاد و تنش) قرار می‌گیرد. وابستگی انگاره فروپاشی اجتماعی به سنت نظری نظم، موجب اتخاذ رویکردی آسیب‌شناختی و چه بسا محافظه‌کارانه در رابطه با تغییرات اجتماعی می‌شود. علاوه بر این، چسبندگی انگاره فروپاشی به ایده جامعه منسجم، باعث می‌گردد که هر نوع تغییر، تضاد و مناقشه نشانه‌ای برای از بین رفتن یا تضعیف جامعه قلمداد شود. این گزاره را به تعبیر دیگر می‌توان نوعی تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی در انگاره مزبور در نظر گرفت که در آن صرفاً عناصر کارکردی، همساز و هارمونیک به رسمیت شناخته می‌شوند و سایر موارد در قالب مقولاتی آسیب‌شناختی و نیازمند مداخله فهم می‌گردند.

دل‌بستگی انگاره‌فروپاشی اجتماعی به مفهوم نظم و یکپارچگی، به نحوی است که هر نوع ناپایداری بلندمدت در جامعه را به معنای زوال در نظر می‌گیرد. در همین خصوص باید بر تناقض رویکردی در انگاره‌فروپاشی اجتماعی اشاره کرد که در آن علی‌رغم وابستگی مفهومی به رویکرد نظم، تمرکز آن بر ایده زوال است. درک انگاره‌فروپاشی اجتماعی از جامعه به مثابه هستی منسجم و یکپارچه، صرف‌نظر از سویه‌های هستی‌شناسانه، واجد نگاهی ارزشی مبتنی بر فهمی ایدئال و اخلاقی از جامعه است. چنین فهم ارزشی نیز متأثر از سنت نظم و به‌طور مشخص رویکرد دورکیمی به جامعه است که در آن همواره برخی ارزش‌ها و پیوندهای اخلاقی، ایجادکننده همبستگی و انسجام در جامعه تلقی می‌گردند. همان‌گونه که دورکیم مبتنی بر موضع لیبرال خود بر فردگرایی اخلاقی به‌عنوان اخلاقیات جدید همبستگی ارگانیک تأکید دارد (گیدنز، ۱۳۸۷)، در انگاره‌فروپاشی نیز می‌توان سازه‌ای مطلوب و مرجح از حیث اخلاقی برای صورت‌بندی جامعه در نظر گرفت که فقدان آن به معنای نابسامانی و تشدید آن مقدمه زوال و فروپاشی است.

وابستگی انگاره‌فروپاشی به ایده نظم اخلاقی آرمانی، مانع از درک انواع مختلف و غیرایدئال از پایداری در جامعه می‌شود. در رویکرد تضاد، اصل با انقلاب و تغییرات اجتماعی است و پایداری و نظم در جامعه، غیراخلاقی و ایدئولوژیک تلقی می‌شود؛ آگاهی کاذب، جامعه توده‌ای، ازخودبیگانگی، استیضاح^۱ (به معنای آلتوسری)، هژمونی و... ازجمله مفاهیمی است که در سنت انتقادی به پایداری‌های غیراخلاقی اشاره دارند. در رویکرد نظم که انگاره‌فروپاشی اجتماعی نیز در درون آن قرار دارد، صرفاً آشکال ایدئالی از به‌هم‌پیوستگی موردپذیرش است و سایر موقعیت‌ها عمدتاً به‌عنوان آشکال اختلالی در نظر گرفته می‌شوند. به این اعتبار، نوعی فراروی و عدم به‌رسمیت‌شناختن نظم موجود در هر دو رویکرد نظم و تضاد به چشم می‌خورد.

۵. انتقادات

رویکرد بحرانی و آسیب‌شناختی حاد به جامعه ایران منتقدانی جدی دارد که در قالب مفاهیمی مانند جامعه درحال‌گذار، نابسامانی اجتماعی یا تغییرات اجتماعی وضعیت موجود را تحلیل می‌کنند. به این جریان‌ها، رویکرد نسبتاً نوظهور جامعه‌شناسی اسلامی را

1. Interpellation

نیز می‌توان اضافه کرد که نگاهی تمدنی و روبه‌پیشرفت از جامعه ایران ارائه می‌دهد. در مقابل ادعای فروپاشی اجتماعی، برخی از جامعه‌شناسان و پژوهشگران اجتماعی تلاش کرده‌اند به نقد و ارزیابی آن پردازند. انتقادات به این انگاره، ناظر به طرح مسئله، مباحث نظری، شواهد تجربی و استدلال‌ات تبیینی آن است که گهگاه در قالب روایت‌های رقیب نمودار شده‌اند.

مهم‌ترین رقیب فروپاشی اجتماعی در جامعه ایران از حیث رویکردی، انگاره آشفتگی اجتماعی است. ادعاسازان این انگاره، در مخالفت با ایده فروپاشی اجتماعی ضمن به‌چالش کشیدن پیش‌فرض‌ها و ادعاهای صورت‌گرفته، به طرح و بسط انگاره آشفتگی به‌عنوان روایت رقیب پرداخته‌اند. از نظر مدعیان انگاره آشفتگی اجتماعی، جامعه ایران عمدتاً وضعیت درحال‌گذاری در نظر گرفته می‌شود که بیش از اینکه شاهد فروپاشی نظام ارزشی یا همبستگی اجتماعی در آن باشیم، با تغییرات بنیادین در مقولات مزبور مواجهیم. درعین حال در این انگاره نوعی خوش‌بینی برای شکل‌گیری آشکال جدیدی از پیوندهای اجتماعی وجود دارد (اباذری، ۱۳۸۱؛ جلالی‌پور، ۱۳۸۷؛ سراج‌زاده، ۱۳۹۷). همان‌گونه که اشاره شد، اساساً بسیاری از دعاوی انگاره فروپاشی اجتماعی ذیل پرابلماتیک و نظام مفاهیم آشفتگی اجتماعی قرار می‌گیرند و برخی از منتقدان با پذیرش همان دعاوی، آن‌ها را نه ذیل فروپاشی که آشکالی از اختلال و انومی صورت‌بندی می‌کنند.

یکی دیگر از دعاوی رقیبی که در برابر ایده فروپاشی اجتماعی از سوی منتقدان طرح می‌شود، تأکید بر آشکالی از همبستگی اجتماعی در جامعه ایران به‌خصوص در موقعیت‌های خاص مانند رویدادهای مذهبی، سیاسی، یا بلایای طبیعی است (جوادی‌یگانه، ۱۳۹۸). رویکرد مشابهی هم از سوی قرائت رسمی برای نشان دادن همراهی عمومی مردم با نظام سیاسی وجود دارد که در آن حضور شهروندان در راهپیمایی‌ها، مناسک دینی، پیاده‌روی اربعین و... نشانگانی برای مشروعیت سیاسی نظام و پیوند دولت و جامعه در نظر گرفته می‌شود.^۱ درنهایت با توجه به اینکه بسیاری از ادعاسازان فروپاشی اجتماعی اصحاب علوم اجتماعی هستند و درعین حال، خود دعوی مطرح‌شده ابعاد نظری و مفهومی و البته تجربی دارد، مجادلاتی درونی بین جامعه‌شناسان و پژوهشگران علوم اجتماعی در مخالفت با ابعاد نظری و علمی آن صورت گرفته که قابل توجه و پُررنگ

۱. مصادیق این امر بی‌شمار است و در اکثر تریبون‌های رسمی از جمله خطبه‌های نماز جمعه، بیانیه‌های شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی در پایان راهپیمایی‌ها و... می‌توان ادبیات آن را شناسایی کرد.

است. در این مباحث، منتقدان بر فقدان دقت‌های نظری، مفهومی و تجربی در طرح ادعای فروپاشی اجتماعی و غلبه‌ی زبان ژورنالیستی و نیز رویکرد سیاسی در آن تأکید دارند (شجاعی‌زند، ۱۴۰۰؛ محدثی، ۱۴۰۰؛ کچویان، ۱۳۹۷؛ فاضلی، ۱۳۹۷).

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بعد از پایان جنگ و نمایان شدن تمایزها و تنش‌هایی که در دهه‌ی ۶۰ به دلیل شرایط خاص انقلابی انکار شده یا در حالت تعلیق قرار گرفته بودند، شاهد شکل‌گیری ادبیاتی از علوم اجتماعی هستیم که نگاهی آسیب‌شناختی به جامعه‌ی ایران در کلیت آن دارد. بخشی از این نگاه برآمده از مفروضه‌ی انسجام و همبستگی بالا در دهه‌ی ۶۰ از یک سو و نیز فهم از ایران در قالب «جامعه‌ی ناقص» یا «درحال‌گذار» است. چنین درکی از جامعه اگر موجب همراهی با برخی جنبش‌های اجتماعی یا حرکت‌های سیاسی برای تغییر و بهبود جامعه می‌گردد، با این حال بعد از شکست این جنبش‌ها یا سیاست‌ها در دستیابی به اهداف خود، اشکال حادی از سرخوردگی، یأس و ناامیدی را در بین بخشی از اصحاب علوم اجتماعی دامن می‌زند که به‌طور مشخص انگاره‌فروپاشی اجتماعی تجلی سرخوردگی مزبور است. انگاره‌ی فروپاشی اجتماعی از زمان طرح آن به انحای مختلف و با وقوع رخداد‌های متفاوت چونان شبیهی هولناک ظاهر و هر بار مجادلات و مباحث جدیدی را حول خود شکل داده است. سویه‌های آخرالزمانی و برانگیزاننده‌ی این انگاره، موجب علاقه‌رسانه‌ها و فعالان سیاسی و اجتماعی شده و برگسترده شدن آن افزوده است.

در این مقاله مبتنی بر رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی، تلاش شد به مرور انتقادی و ارزیابی دعوی طرح‌شده در خصوص فروپاشی اجتماعی پرداخته شود. این انگاره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ادعاهای دو دهه‌ی اخیر در خصوص آسیب‌شناسی وضعیت همبستگی اجتماعی در ایران، توانسته است بر موج اعتراضات سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ سوار شود و در گفتارهای تحلیلی جامعه‌ی ایران مستقر گردد. با این حال، این انگاره نتوانسته است ادعای موفق و هدفمندی برای در پیش گرفته شدن سیاست اجتماعی جدیدی سامان دهد. به‌طور مشخص این ناکامی متأثر از غلبه‌ی نگاه آسیب‌شناختی مطلق به جامعه‌ی ایران است. درعین حال و صرف نظر از کامیابی انگاره‌فروپاشی اجتماعی برای تبدیل شدن به سیاست اجتماعی، این رویکرد می‌تواند مبتنی بر نحوه‌ی بساخت خود از امر اجتماعی پیامدها و اثرات قابل‌توجهی داشته باشد.

به تأسی از «استفان نواک»،^۱ جامعه‌شناس لهستانی، کلیت انگاره فروپاشی اجتماعی را می‌توان ذیل مقوله «خلأ جامعه‌شناختی» در نظر گرفت که در آن تصویری به شدت تُنک و خالی از روابط و پیوندهای افراد با یکدیگر در سطح جامعه ارائه می‌شود (پاولاک،^۲ ۲۰۱۵). این ایده‌ها بیشتر هنگامه جنبش‌ها یا ناآرامی‌های اجتماعی با اشاره به مقولاتی مانند نقد سیاست‌های اجتماعی، جامعه مدنی، توسعه، مردم‌سالاری و آسیب‌های اجتماعی استفاده می‌شوند. در حال حاضر جز برخی مخالفت‌ها، در خصوص بحرانی بودن وضعیت جامعه با تأکید بر پیوندهای اجتماعی اتفاق نظر وجود دارد و عمده مدعیان در خصوص اصل موضوع تردید ندارند و ایده کلی بحران در امر اجتماعی را با برخی تغییرات به کار می‌برند. در عین حال، وحشت و اضطراب در مورد وضعیت موجود و به تعبیری «ترس از فضای خالی»،^۳ در همه آن‌ها به چشم می‌خورد.

تمثیل یا نماد ترس از فضای خالی، به صورت مضاعفی در ادبیات مسئله‌مندی جامعه در ایران موضوعیت دارد؛ در سطح نخست، شاهد اضطرابی گسترده و پُردامنه درباره از بین رفتن نهادهای میانی جامعه و پیوندهای اعضای جامعه با یکدیگر هستیم که در قالب تعبیر منفی چون فردگرایی خودخواهانه، زوال اجتماع، فروپاشی و... بیان می‌شود. در واقع، مشابه کاریست مفهوم ترس از فضای خالی یا تهی‌گریزی در فیزیک و هنر که بر ضرورت پُرکردن فضاهای خالی در طبیعت و اثر هنری تأکید دارد؛ مدعیان مسئله‌مندی همبستگی اجتماعی، بر ضرورت پُرکردن فضای جامعه با نهادهای مدنی، پیوندها و به هم پیوستگی‌های پایدار تأکید می‌کنند. در سطح دیگر، تهی‌گریزی موجود در آثار، سویه‌ای فلسفی و معرفتی دارد که در آن از تردیدها، عدم قطعیت‌ها و پرسش‌های بی‌پاسخ به عنوان وضعیت تهی و پوچ اعراض می‌شود و در برابر توضیح پدیده‌ها تأکید می‌گردد. مدعیان فروپاشی و زوال اجتماعی نیز در مواجهه با ناپایداری‌ها و عدم قطعیت‌های صورت‌بندی اجتماعی در ایران، روایت‌هایی را برمی‌سازند تا واقعیت پیچیده و سنگین را مبتنی بر کلان‌روایت‌های مرسوم و آشنایی چون زوال‌اندیشی تحمل‌پذیر کنند.

در عین حال انگاره فروپاشی اجتماعی دارای برخی پیامدهای روش‌شناختی در علوم اجتماعی است؛ سیطره نگاه آسیب‌شناختی به جامعه در کنار غلبه فهم مثبت و اخلاقی

1. Stefan Nowak

2. Pawlak

3. Horror Vacui (fear of empty space برای معادل لاتین)

از ایده همبستگی اجتماعی و درک از جامعه به عنوان یک «آرمان» و نه «واقعیت عینی»، به لحاظ روش شناختی موجب سوگیری تحلیلی در مورد ابعاد مختلف واقعیت می‌شود. در سوگیری مزبور، اشکال دیگری از پیوند افراد و گروه‌های اجتماعی نادیده گرفته می‌شود که لزوماً در راستای ارزش‌های اخلاقی مدعیان نیستند. در همین راستا تمرکز انگاره فروپاشی بر رانه ترس و هراس نیز موجب فاصله گرفتن آن از حساسیت‌های نظری و تحلیلی برای فهم پویایی‌های داخلی جامعه شده است. مدعیان انگاره مزبور عمدتاً دعاوی خود را بدون بحث نظری یا تجربی عمیق و به شیوه‌ای روایت پردازانه و نمایشی انجام می‌دهند. در واقع، امتناع عامدانه و مکرر داعیان فروپاشی اجتماعی برای تن دادن به قالب‌های پژوهشی و اصرار آن‌ها برای حضور در فضای افکار عمومی و رسانه‌ای، یکی از ویژگی‌های اصلی این انگاره است. گویی قدرت این انگاره در برانگیختن و هراساندن است و نه در دقت‌های نظری و تجربی. به این اعتبار، انگاره فروپاشی اجتماعی در ایران نمونه آشکاری از روایات بیش از حد نمایشی و برخورد مبتنی بر حدس و گمان بدون بحث نظری یا تجربی عمیق درباره جامعه ایران است؛ به نحوی که موجب می‌شود دانش جامعه‌شناختی ما از جامعه ایران اغراق آمیز و غیرقابل اعتماد باشد.

در خصوص پیامدهای عمل‌گرایانه انگاره فروپاشی اجتماعی نیز تمرکز اصلی آن بر دولت و بازنمایی منفی از شهروند، مانع از خلق سوژه و کنشگر اجتماعی می‌شود و چه بسا با اتخاذ رویکردی ساختارگرا، سوژه کنشگر و اراده محور را بلا موضوع می‌کند. در همین راستا آشکالی از همدستی روایت‌های مسئله مند از جامعه با سیاست‌های عمومی وجود دارد که در آن جامعه به عنوان اُبژه‌ای در معرض تنش و آسیب، نیازمند مداخله، دست کاری و بسامان کردن تلقی می‌شود. این گزاره، به معنای منتقل کردن تنش و مسئله از نهادهایی مانند اقتصاد یا سیاست به جامعه است. به عبارت دیگر علی‌رغم تمرکز انگاره فروپاشی اجتماعی بر امر اجتماعی، شاهد تفوق «امر سیاسی»^۱ در آن و نیز برجسته سازی نقش دولت، هم در تبیین مسئله و هم در ارائه راه حل هستیم؛ به گونه‌ای که از میانجی نهادی دولت می‌توان به بازسازی انسجام و همبستگی اجتماعی نائل شد.

۱. امر سیاسی (The political) ایده کلانی است که نحوه کنش بازیگران سیاسی، چهارچوب جامعه سیاسی و الگوی حاکم بر دولت را نشان می‌دهد. کارل اشمیت در رساله «امر سیاسی» آن را بر اساس مقوله دشمن تعریف می‌کند. هابز نیز در رسائل لویاتان و بهیموت امر سیاسی را به عنوان شری لازم برای ممانعت از بروز وضع طبیعی در نظر می‌گیرد. در ادبیات سیاسی یونان نیز امر سیاسی مبتنی بر فضیلت در نظر گرفته شده است. مشابه این نظر را می‌توان در معاصرانی مانند هانا آرنست نیز مشاهده کرد. به طور مشخص امر سیاسی به ایده و گزاره کلانی اشاره دارد که تعیین کننده و جهت بخش کردارهای سیاسی است (بحرانی، ۱۳۹۲؛ نظری، ۱۳۹۴؛ اکوانی، ۱۳۹۷).

از سوی دیگر، تمرکز مدعیان انگاره فروپاشی اجتماعی بر نقش دولت به عنوان عامل اصلی مسئله و نیز تأکید آن‌ها بر ضرورت تغییرات ساختاری در سیاست‌های کلان، مانع از «ادعاسازی موفق» می‌گردد. چنین پیچیدگی تبیینی و نیز متهم کردن خود نهاد سیاست به ایجاد مسئله، مانع از راه‌یابی انگاره فروپاشی به سیاست اجتماعی شده است. واکنش همیشه منفی رویکرد رسمی به ادعاهای ناظر به فروپاشی اجتماعی و طرح اتهام به آن در قالب سیاه‌نمایی، مصداقی از چنین شکستی است. تعیین دولت و مناسبات کلان به عنوان عامل فروپاشی اجتماعی در شرایطی که دولت حاضر به پذیرش نقش خود و تغییر در سیاست‌های اجتماعی نیست، نوعی بن‌بست راهبردی برای انگاره فروپاشی ایجاد کرده است که در آن قادر به پیشبرد و موفق‌سازی ادعای خود نیست. درعین حال، توجه به این نکته ضروری است که انتخاب دولت (به معنای عام آن) به عنوان طرف اصلی گفتگو و نگاه منفی به جامعه در انگاره فروپاشی اجتماعی، عملاً موجب صرف نظر کردن آن از گروه‌های اجتماعی شده است. چنین وضعیتی عملاً ادعاسازان فروپاشی اجتماعی را با آشکال حادی از تک‌گویی مواجه می‌کند که در فقدان موفقیت برای تبدیل مسئله به یک سیاست اجتماعی اصلاح‌گرایانه، میل به سرخوردگی دارد.

درنهایت با توجه به نوع صورت‌بندی انگاره فروپاشی اجتماعی، طرح دعاوی آن صرفاً می‌تواند نگرانی‌های جمعی را افزایش دهد و متأثر از سرخوردگی و ناکامی اجتماعی و سیاسی ادعاسازان، گریزی به پیوستن به آلترناتیوهای دیگر در آینده نخواهد داشت. این جایگزینی‌ها می‌تواند در قالب نوعی بازگشت به عقب ذیل تعابیری مانند آشفتگی اجتماعی یا هم‌زبانی با تعابیر خنثی و پذیرفته‌شده‌تری چون فرسایش سرمایه اجتماعی صورت پذیرد که در آن ضمن تخفیف‌گزندگی ایده فروپاشی، امکانی برای همراهی با قرائت رسمی در خصوص مسئله همبستگی اجتماعی در ایران فراهم می‌شود.

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری هادی سلیمانی قره‌گل دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران از گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی است.

منابع

- ابادری، یوسف (۱۳۸۱). فروپاشی اجتماعی. ماهنامه آفتاب، مهرماه، ۱۹، ۴۱-۳۲.
- اکوانی، حمداله (۱۳۹۷). دو روایت امر سیاسی و الگوی دولت در اندیشه متفکران دوره میانه اسلامی. دولت پژوهی، ۴(۱۶)، ۳۸-۱.

- باباچاهی، علی (۱۳۸۶). گزاره‌های منفرد؛ مسائل شعر و بررسی شعر جدید و جوان امروز (ج ۱). تهران: نارنج.
- بحرانی، مرتضی (۱۳۹۲). امر سیاسی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۸(۴)، ۷۹-۹۶.
- بخارایی، احمد (۱۴۰۱). در حال فروپاشی اجتماعی هستیم (گفتگوی خبر آنلاین با احمد بخارایی) به نشانی <https://www.khabaronline.ir/news/1705243> بازبازی شده در تاریخ ۱۹ دی ۱۴۰۱.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳). در آستانه آنومی سیاسی در ایران. فرایند مدیریت و توسعه، ۱۸(۴)، ۲۹-۲۲.
- جلالی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۵). فروپاشی یا آشفتگی اجتماعی در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۷۵-۵۹، (۳)۷.
- جلالی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۷). ایران، جامعه‌ای پیشادموکراتیک، (در مجموعه مقالات) کوثری، مسعود و نجاتی‌حسینی، سید محمود (۱۳۸۷). انقلاب اسلامی، جامعه و دولت. تهران: کویر، ۱۳۲-۱۱۵.
- جوادی‌یگانه، محمدرضا (۱۳۹۸). به فروپاشی جامعه معتقد نیستیم. (شانزدهم اردیبهشت ۱۳۹۸). ایران. شماره ۷۰۵۲.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۲). وفاق اجتماعی. نامه علوم اجتماعی، ۲(۳)، ۲۸-۱۵.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم؛ تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران: نی.
- حجاریان، سعید (۱۳۹۷). وظیفه اصلاح‌طلبان بهنجار کردن اوضاع است: هم از منظر اخلاقی و هم از منظر عرفی. (گفتگوی فرارو با سعید حجاریان درباره پیوندهای سست شده جامعه) به نشانی <https://fararu.com/fa/news/371773> بازبازی شده در تاریخ ۱۵ دی ۱۴۰۱.
- رایبینگتن، ارل؛ واینبرگ، مارتین (۱۳۸۲). رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت‌اله صدیق سروستانی، تهران: دانشگاه تهران.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۱). درباره تقسیم کار اجتماعی. ترجمه باقر پرهام. تهران: مرکز.
- دونزولو، ژاک (۱۳۹۵) ابداع امر اجتماعی، رساله‌ای درباره افول هیجانان سیاسی. ترجمه آرام قریب، تهران: شیرازه.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶). توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). آنومی یا آشفتگی‌های اجتماعی: پژوهشی درباره پتانسیل آنومی. تهران: سروش.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۳). دریغ است ایران که ویران شود. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۹۷). دوره گذار را جدی بگیریم؛ خطر تعمیق فاصله‌های اجتماعی (گفتگو). مجله عصر اندیشه، ۱۴(۱۷)، ۱۲۰-۱۱۶.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۴۰۰). آیا فروپاشی اجتماعی در ایران یک ادعای علمی یا ژورنالیستی است؟ سه جامعه‌شناس و یک ادعا، روزنامه همدلی، سه‌شنبه ۱۶ شهریور ۱۴۰۰، شماره ۱۷۶۷.
- شیخه، رضا، صفایی‌مقدم، مسعود، پاک‌سرشت، محمدجعفر و مرعشی، سیدمنصور (۱۳۹۹). بررسی تحلیلی مبانی رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی. روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۶(۱۰۳)، ۵۵-۳۹.
- صادقی‌شهر، رضا و مشتاق‌مهر، رحمان (۱۳۹۰). مرگ‌اندیشی و زوال، مهم‌ترین بن‌مایه (موتیف) در شعر فروغ فرخزاد و نموده‌های آن. اندیشه‌های ادبی، ۷، ۱۱۹-۸۹.
- عبدی، عباس (۱۳۸۵). فروپاشی اجتماعی: ابعاد و احتمالات. آیین، ۶، ۱۸-۱۵.
- عبدی، عباس (۱۳۹۶). مهم‌ترین مسئله در سال ۹۷ بازسازی رابطه مردم و حکومت است

- گفت‌وگوی شفقنا با عباس عبدی) به نشانی <https://fa.shafaqna.com/news/535934>، بازیابی شده در تاریخ ۱۹ دی ۱۴۰۱.
- عبدی، عباس (۱۳۹۷ الف). برنامه زاویه شبکه چهار صداوسیما ج.ا.ا. روز پخش مهرماه.
- عبدی، عباس (۱۳۹۷ ب). بحران انسجام اجتماعی داریم نه فروپاشی (دنیای اقتصاد). به نشانی <https://donya-e-eqtasad.com/3395587>، بازیابی شده در ۶ اسفند ۱۴۰۱.
- عباسی، مهدی و سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۹۴). مسائل روش‌شناختی در مرور نظام‌مند همراه با ارزیابی مقالات ایرانی مبتنی بر این روش. مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۹(۳)، ۱۶۰-۱۳۲.
- فاضلی، نعمت‌الله و سلیمانی‌قره‌گل، هادی (۱۳۹۱). نقش روشنفکران اواخر دوره قاجار در شکل‌گیری نخستین دولت مدرن در ایران. جامعه‌شناسی تاریخی، ۴(۲)، ۴۵-۱.
- فاضلی، محمد (۱۳۹۷). در کاربرد فروپاشی محتاط‌تر باشیم؛ چارچوب‌هایی برای اندیشیدن، سؤالاتی برای پاسخ‌گفتن (گفتگو). مجله عصر اندیشه، ۴(۱۷)، ۱۳۲-۱۲۶.
- فاضلی، محمد (۱۴۰۰). دغدغه ایران. تهران: کویر.
- فراستخواه، مقصود (۱۴۰۰). مسئله ایران. تهران: آگه.
- فراستخواه، مقصود (۱۴۰۱). ایران با خطر پایان اجتماع مواجه است. مجله آینده‌نگر، ۱۲۰، ۷۴-۷۱.
- فریزی، دیوید و سه‌یر، درک (۱۳۷۴). جامعه، ترجمه احمد تدین و شهین احمدی، تهران: آران.
- فکوهی، ناصر (۱۳۹۷). موقعیت و شرایط جامعه بودگی (یادداشت برای خبرگزاری مهر). به نشانی <https://mehrnews.com/xMbms>، بازیابی شده در تاریخ ۱۷ دی ۱۴۰۱.
- قادری، حاتم (۱۳۹۸). ایران در حال از دست دادن فرصت گذار به دموکراسی است. یورونیوز فارسی به نشانی <https://persi.euronews.com> بازیابی شده در ۱۸ دی ۱۴۰۱.
- کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۹۰). ایران، جامعه کوتاه‌مدت و ۳ مقاله دیگر. ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نی.
- کاظمی‌پور، عبدالمحمد و گودرزی، محسن (۱۴۰۱). کتاب چه شد؟ داستان افول اجتماع در ایران. تهران: آگر.
- کاظمی‌پور، عبدالمحمد و گودرزی، محسن (۱۴۰۱). افول اجتماع در ایران؛ روایتی گاه‌شمارانه (کرونولوژیک). فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۲(۸۴)، ۳۰۰-۲۶۹.
- کچویان، حسین (۱۳۹۷). برنامه زاویه شبکه چهار صداوسیما. مهر.
- کوزر، لوئیس‌آلفرد و روزنبرگ، برنارد (۱۳۸۳). نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناختی، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نی.
- گودرزی، محسن (۱۳۹۷). روندهای گسیخته‌ساز. در میرطاهر موسوی. دومین گزارش وضعیت اجتماعی ایران، ۱۳۹۶-۱۳۸۸، تهران: آگاه.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). دورکیم. ترجمه یوسف اباذری، تهران: خوارزمی.
- لوزیک، دانیل (۱۳۸۳) نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی، ترجمه سعید معیدفر، تهران: امیرکبیر.
- محدثی، حسن (۱۴۰۰) آیا فروپاشی اجتماعی در ایران یک ادعای علمی یا ژورنالیستی است؟ سه جامعه‌شناس و یک ادعا، روزنامه همدلی، سه‌شنبه ۱۶ شهریور ۱۴۰۰، شماره ۱۷۶۷.
- مدنی، سعید (۱۳۹۹). «سعید مدنی از اعتراضات ایران می‌گوید». پایگاه خبری و تحلیلی انصاف به نشانی <http://www.ensafnews.com/261062>، بازیابی شده در ۱۸ دی ۱۴۰۱.
- مدنی، سعید (۱۴۰۰). آشفستگی یا فروپاشی اجتماعی در ایران؟ رادیو فردا، به نشانی <https://www.radiofarda.com> بازیابی شده در ۱۸ دی ۱۴۰۱.

- معیدفر، سعید (۲۰۲۰) فروپاشی اجتماعی عامل اصلی افزایش خودکشی در ایران (گفتگوی یورونیوز فارسی)، به نشانی <https://parsi.euronews.com/2020/10/16/exclusive-itw-with-sociolo-gist-from-tehran-university-suicide-increased-in-iran>، بازبایی شده در تاریخ ۱۵ دی ۱۴۰۱.
- معیدفر، سعید (۱۳۹۲). آسیب‌های اجتماعی در گفت‌وگو با سعید معیدفر؛ جامعه در عرصه عمومی فروپاشیده است. ضمیمه روزنامه اعتماد، پانزدهم دی‌ماه ۱۳۹۲.
- معیدفر، سعید (۱۳۹۸) سعید معیدفر در تشریح موقعیت کنونی جامعه ایران: جامعه به انفعال رسیده است، (بیست و پنجم شهریور ۱۳۹۸). همدلی، شماره ۱۲۴۹، صفحه ۱.
- نصری، قدیر و روزخوش، مهدی (۱۳۹۱). گونه‌شناسی نظریه‌های انحطاط در آرای چهار فیلسوف معاصر ایرانی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۳(۲۷)، ۱۹۳-۲۲۸.
- نصری، قدیر و روزخوش، مهدی (۱۳۹۳). تأملی انتقادی در باب نظریه انحطاط ایران و راه برون‌رفت از آن. راهبرد، ۲۳(۷۱)، ۲۷۱-۲۴۵.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۹۴). بازخوانی انتقادی مفهوم امر سیاسی در نظریه کارل اشمیت. فصلنامه سیاست، ۴۵(۴)، ۹۹۱-۱۰۱۴.
- وبر، ماکس (۱۳۸۱). مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی. ترجمه احمد صدارتی، تهران: مرکز.
- وگان، جفری (۱۳۹۵). بهیموت لویاتان را آموزش می‌دهد؛ تربیت سیاسی در اندیشه هابز. ترجمه حسین بشیریه، تهران: نی.
- Burns, J., Lefko-Evwerett K. & Njozela, L. (2018). "From definition to measurement: constructing a social cohesion index for South Africa", *Papiers de Recherche AFD*, n° 2018-73, June.
- Fritz Charles E. (1996). "Disasters and Mental Health: Therapeutic Principles Drawn from Disaster Studies." *Hisortale and Comparative Disaster Series 10*. Disaster Research Center, University of Delaware, Newark, DE.
- Grant, M.J. & Booth, A. (2009). A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, [e-journal] 26, 91-108.
- Pawlak, M. (2015). From Sociological Vacuum to Horror Vacui: How Stefan Nowak's Thesis Is Used in Analyses of Polish Society. *Polish Sociological Review*, 189, 5-27.
- Riesch, H. (2021). *Apocalyptic Narratives: Science, Risk and Prophecy*. Routledge.
- Ronald K. Faulseit, ed. (2016). *Beyond Collapse: Archaeological Perspectives on Resilience, Revitalization and Transformation in Complex Societies*. Occasional Paper, Southern Illinois University Press.
- Rother, E. T. (Ed.) (2007). *Systematic Literature Review × Narrative Review*. Acta Paulista de Enfermagem, 20, 5-6.
- Staff, D. (1967). *The Disaster Research Center Simulation Studies of Organizational Behavior Under Stress*.
- Tainter, Joseph A. (1988). *The Collapse of Complex Societies*. New Studies in Archaeology, Cambridge University Press.
- Tönnies, F. (2001). *Community and Civil Society*. In J. Harris (Ed.) & M. Hollis

(Trans.), Tönnies: Community and Civil Society (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Cambridge: Cambridge University Press.

- Turnbull, Darren, Chugh, Ritesh & Luck, Jo (2023). Systematic-narrative hybrid literature review: A strategy for integrating a concise methodology into a manuscript, *Social Sciences & Humanities Open*, 7(100381), 1.

References (in Persian)

- Abazari, Yusuf (2008). Social collapse. *Aftab Monthly*, October, 19, 32-41.
- Abbasi, Mehdi & Serajzadeh, Seyed Hossein (2014). Methodological issues in systematic review along with evaluation of Iranian articles based on this method. *Iranian Journal of Social Studies*, 9(3), 132-160.
- Abdi, Abbas (2006). Social collapse: dimensions and possibilities. *Ayin*, 6, 15-18.
- Abdi, Abbas (2017). The Zavieh program of the Four network IRIB.
- Abdi, Abbas (2017). We have a crisis of social cohesion, not collapse (of the economic world). at <https://donya-e-eqtasad.com//3395587>, retrieved on February 25, 2023.
- Abdi, Abbas (2019). The most important issue in 2019 is the reconstruction of the relationship between the people and the government (Shafaqna's conversation with Abbas Abdi) at <https://fa.shafaqna.com/news/535934/>, retrieved on January 9, 2023.
- Abercrombie, Nicholas (2008). An introduction to sociology. Translated by Hadi Jalili, Tehran: Ney.
- Akwani, Hamdalah (2017). Two narratives of the political issue and the model of the state in the thinking of the thinkers of the middle Islamic period. *Government studies*. 4(16), 1-38.
- Babachahi, Ali (2008). individual statements; Poetry issues and analysis of new and young poetry today (Vol. 1), Tehran: Naranj.
- Barhani, Morteza (2012). The political. *Journal of Political Science*, 8(4), 79-96.
- Bashirieh, Hossein (2004). On the verge of political anomie in Iran. *Management and Development Process*, 18 (4), 22-29.
- Bukharaie, Ahmad (2022). We are in the process of social collapse (Khabaronline interview with Ahmad Bukharaie) at <https://www.khabaronline.ir/news/1705243> retrieved on January 19, 2022.
- Chalabi, Masoud (1993). social harmony. *Journal of social sciences*. 2(3), 15-28.
- Chalabi, Masoud (1996). sociology of order; Description and theoretical analysis of social order. Tehran: Ney.
- Donileen R. Loseke (2004). A new approach in the analysis of social problems, translated by Saeed Moidfar, Tehran: Amirkabir.
- Donzelot, Jacques (2015). *Inventing The social, a treatise on the decline of political emotions*, translated by Aram Gharib, Tehran: Shirazeh.
- Durkheim, Emile (2011). *The Division of Labour in Society*. Translated by Bagher Parham, Tehran: Markaz.
- Fakuhi, Naser (2017). The position and conditions of being a society (note for

- Mehrnews). at <https://mehrnews.com/xMbms>. Retrieved on January 7, 2023.
- Farastkhah, Maqsood (2022). Iran is facing the danger of the end of society. *Ayan-dehnegar*, 71-74.
 - Farsatkah, Maqsood (2021). The issue of Iran. Tehran: Agah.
 - Fazeli, Nematullah & Soleymani Qarehgo, Hadi (2011). The role of intellectuals of the late Qajar period in the formation of the first modern state in Iran. *Historical Sociology*, 4(2), 1-45.
 - Fazeli, Mohammad (2017). Be more cautious in the use of collapse; Frameworks for thinking, questions for answering. *Asre Andisheh*. 4(17), 126-132.
 - Fazeli, Mohammad (2021). Iran's concern. Tehran: Kavir.
 - Frisby, David and Sayer, Derek (1995). *Society*, translated by Ahmad Tadayon and Shaheen Ahmadi, Tehran: Aran.
 - Giddens, Anthony (2008). *Durkheim*, Translated by Yusuf Abazari. Tehran: Kharazmi.
 - Goodarzi, Mohsen (2017). Disruptive trends. In Mirtahir Mousavi. The second report on the social situation of Iran 2009-2017, Tehran: Agah.
 - Hajarian, Saeed (2017). The task of the reformers is to normalize the situation: both from a moral and a customary point of view. (Fararu's conversation with Saeed Hajarian about the loosened bonds of society) at <https://fararu.com/fa/news/371773> retrieved on January 5, 2023.
 - Jalaipour, Hamidreza (2008). Iran, a pre-democratic society, (in the collection of articles) Kothari, Masoud and Nejati Hosseini, Seyyed Mahmoud (2007). *Islamic revolution, society and government*. Tehran: Kavir, 115-132.
 - Jalaipour, Hamidreza (2015). Collapse or social anomie in Iran. *Iran Sociology Magazine*. 7(3), 59-75.
 - Javadi Yeganeh, Mohammadreza (2018). I do not believe in the collapse of society. (May 16 2018). Iran. Number 7052.
 - Katouzian, Mohammad Ali (2010). Iran, short-term society and 3 other articles, translated by Abdullah Kothari, Tehran: Ney.
 - Kazemipour, Abdul Mohammad & Goodarzi, Mohsen (2023). decline of community in Iran; Chronological narrative. *Social Welfare*. Number 84, 269-300.
 - Kazemipour, Abdul Mohammad & Goodarzi, Mohsen (2023). What happened? The story of social decline in Iran. Tehran: Agar.
 - Kechuyan, Hossein (2017). The Zavieh program of the Four network IRIB.
 - Koser, Louis Alfred & Rosenberg, Bernard (2004). *Fundamental Sociological Theories*, Translation of Farhang Irshad, Tehran: Ney.
 - Madani, Saeed (2019). "Saeed Madani talks about Iran's protests". Insaf news and analysis database at <http://www.ensafnews.com/261062/> Retrieved on January 8, 2023.
 - Madani, Said (2021). Chaos or social collapse in Iran? Radio Farda. at <https://www.radiofarda.com> Retrieved on January 8, 2023.
 - Moaidfar, Saeed (2012). Social harms in a conversation with Saeed Moaidfar; Society has collapsed in the public arena. Addendum to Edemad newspaper. January 5, 2014.

- Moaidfar, Saeed (2018). Saeed Moaidfar in describing the current situation of Iran society: society has become passive, (September 16, 2019). Hamdeli. Number 1249, 1.
- Moaidfar, Saeed (2020). Social collapse is the main reason for the increase in suicide in Iran (Euronews Farsi conversation), at <https://parsi.euronews.com>, Retrieved on January 5, 2023.
- Mohaddesi, Hassan (2021). Is social collapse in Iran a scientific or journalistic claim? Three sociologists and one claim, Hamdeli, Tuesday, 7 September, number 1767.
- Nasri, Qadir & Roozkhosh, Mahdi (2012). Typology of “Decline Theories” In Viewpoints of Four Contemporary Iranian Philosophers. Journal of Political science Association, 7(3), 193-228.
- Nasri, Qadir & Roozkhosh, Mahdi (2013). A critical reflection on the theory of Iran’s decline and the way out of it. Rahbord, 23(71), 245-271-245.
- Nazari, Ali Ashraf (2014). Critical reading of the concept of The political in the theory of Carl Schmitt. Politics, 45(4), 991-1014.
- Qaderi, Hatem (2018). Iran is losing the opportunity to transition to democracy. Euronews Farsi at <https://parsi.euronews.com/> Retrieved on January 8, 2023.
- Rafipour, Faramarz (1997). Development and conflict: an effort to analyze the Islamic revolution and Iran’s social issues. Tehran: Enteshar.
- Rafipour, Faramarz (1999). Anomie or social disturbances: A research on the potential of anomie. Tehran: Soroush.
- Rafipour, Faramarz (2013). Do not let Iran be destroyed. Tehran: Enteshar.
- Robbington, Earl & Weinberg, Martin (2003). Seven theoretical approaches in examining social issues. Translated by Rahmatullah Sediq Sarvestani. Tehran: Institute of Publishing and Printing, University of Tehran.
- Sadeghi Shahpar, Reza & Mushtaq Mehr, Rahman (2011). Thinking of death and decay, the most important theme (motif) in Forough Farrokhzad’s poetry and its manifestations. Literary Thoughts, 7, 89-119.
- Serajzadeh, Seyed Hossein (2017). Take the transition period seriously; The risk of deepening social distances (conversation). Asr Andisheh, 14(17), 116-120.
- Sheikheh, Reza, Safai Moghadam, Massoud, Pakersht, Mohammad Jaafar & Marashi, Seyed Mansour (2019). Analytical review of the basics of social constructionism approach. Humanities Methodology, 26(103), 39-55.
- Shujaei Zand, Alireza (2021). Is social collapse in Iran a scientific or journalistic claim? Three sociologists and one claim, Hamdeli, Tuesday, 7 September, number 1767.
- Vaughan, Geoffrey (2015). Behemoth Teaches Leviathan: Thomas Hobbes on Political Education (Applications of Political Theory). Translated by Hossein Bashiriyeh, Tehran: Ney.
- Weber, Max (2002). Basic concepts of sociology. Translated by Ahmad sedarati, Tehran: Markaz.